

(Over)leven met wolven

Een essay over de impact van wolven in cultuurlandschap

© LiesbethVanDenHof

Annet Muller-ter Veen, februari 2024

Uitgave 2 in de reeks publicaties over de wolvenproblematiek

In opdracht van Stichting Wij(s) met wolven

Wij(s) met
w^olven

Colofon

Dit essay is in opdracht van stichting Wij(s) met wolven geschreven. Iedereen die heeft bijgedragen aan de totstandkoming van dit document deed dat op basis van vrijwilligheid en heeft derhalve geen enkele financiële (onkosten)vergoeding of andere tegemoetkoming ontvangen. Dit geldt ook voor de auteur en de fotografen.

Auteur : Annet Muller-ter Veen
Datum : december 2023
Mailadres : info@wijsmetwolven.nl
Website : <http://www.wijsmetwolven.nl>
Fotografie : Liesbeth van den Hof

NB: Alle foto's van wolven in dit document zijn gemaakt in Tierpark Anholter Schweiz. Stichting Wij(s) met wolven is namelijk principieel tegen het fotograferen van de wolven in Nederland i.v.m. het risico op habituatie. Voor meer informatie: <https://www.anholter-schweiz.de/>

Met dank aan ieder die, in welke vorm dan ook, een bijdrage geleverd heeft aan deze publicatie.

© 2024 Annet Muller-ter Veen

Deze uitgave is informatief van aard en mag op alle mogelijke manieren verspreid, geciteerd en gedeeld worden, mits met vermelding van de naam van de auteur.

Voorwoord

Stichting Wij(s) met wolven is opgericht door een groep bezorgde dierhouders en burgers uit de omgeving van het Drents Friese Wold. Stichting Wij(s) met Wolven wil een platform zijn voor alle bezorgde burgers en geïnteresseerden met betrekking tot de komst en de vestiging van de wolf in Nederland. Dierhouders hebben terecht grote zorgen om hun dieren en hebben daarbij regelmatig het gevoel dat hun zorgen niet serieus genomen worden. De ervaring is dat dit veelal komt door onwetendheid. Die onwetendheid... daar willen wij iets aan doen. Stichting Wij(s) met Wolven wil met een georganiseerd en onderbouwd tegenoffensief bereiken dat er op politiek en bestuurlijk niveau wordt geluisterd naar die zorgen. Stichting Wij(s) met wolven zet zich onder meer in voor: regulering, nulstandgebieden, erkenning van de emotionele impact en een veilige omgeving voor mens en dier.

Om de impact van de aanwezigheid van wolven op het leven van mensen in beeld te brengen heeft Stichting Wij(s) met wolven aan Annet Muller-ter Veen gevraagd om daarover een essay te schrijven. In navolging van het eerste essay Wij(s) met wolven dat in 2022 van haar hand verschenen is en waar onze stichting naar is vernoemd. Wij zijn blij dat Annet dit op vrijwillige basis wilde oppakken en hebben nu een gedegen en informatief document in handen, waarmee wij de politieke bestuurders kunnen bereiken. Langs deze weg wil ik Annet hartelijk danken voor haar inzet.

Wim Hennink

Voorzitter Stichting Wij(s) met wolven

Wij(s) met
w^olven

Inhoudsopgave

Voorwoord	3
Inleiding	5
Hoofdstuk 1 Een stukje geschiedenis	6
1.1 De impact van wolven in het verleden	6
1.2 Bevolkingsgroei in Nederland	7
1.3 Wolven in het dichtbevolkte Nederland	8
1.4 Over habituatie van de Nederlandse wolvenpopulatie	9
1.5 Dierhouderij	11
Hoofdstuk 2 Het onderzoek	11
2.1 Afbakening en reikwijdte	11
2.2 Werkwijze	11
2.3 Literatuuronderzoek	12
2.4 De enquête, diepte-interviews en gesprekken	12
2.5 Definiëring respondenten	13
2.6 Gevoel van veiligheid	13
2.7 Zorgen over de aanwezigheid van wolven	14
2.8 Het effect van de aanwezigheid van wolven op welbevinden en leefplezier	15
2.9 Gevolgen voor de schapenhouderij in Nederland	17
2.9.1 Begrazing	17
2.9.1 Het nut van begrazing door schapen	17
2.9.3 De schapenhouders aan het woord	18
2.10 Paarden en pony's	19
2.10.1 De paardenhouders aan het woord	20
2.11 Bestaanszekerheid	21
2.12 Impact op de beroepsbevolking	23
2.13 Impact op vrijetijdsbesteding	24
Hoofdstuk 3 Wolvenweetjes	26
3.1 Wolgedrag	26
3.2 Wolven in relatie tot hun omgeving	27
3.3 De wolf als verlosser van onze schuld	28
3.4 Risico's voor mensen	29
3.5 De koers in Nederland	31
3.6 De gotspe van het Roodkapje-syndroom en andere doodoeners	33
Hoofdstuk 4 Wrap up	35
4.1 Positieve gezondheid	35
4.2 Tegengestelde doelen	35
Hoofdstuk 5 Tot slot	36
Bronnenlijst	38

Inleiding

Sinds een aantal jaren is de wolf terug in Nederland. In het begin (2015) betrof het een enkele zwerfende wolf, maar sinds in 2018 de eerste wolf zich op de Noord-Veluwe vestigde is het aantal snel toegenomen. Op dit moment zijn er volgens de officiële monitoringsgegevens negen wolvenroedels in Nederland (www.naturetoday.nl) en is de Utrechtse Heuvelrug onlangs officieel aangemerkt als tiende wolventerritorium (www.rtvutrecht.nl).

De terugkeer van dit beschermde roofdier roept verschillende en vaak heftige reacties en emoties op bij de Nederlandse bevolking. Velen vragen zich af of er in het cultuurlandschap in Nederland wel genoeg ruimte is voor de wolf. Vooral omdat het beschermen van weidedieren zoals schapen, geiten, paarden en runderen een zeer complexe opgave blijkt te zijn in de praktijk. Hierover is in 2022 het essay Wij(s) met wolven geschreven, waarin uitgebreid ingegaan wordt op de zorgen die dierhouders hierover hebben (www.wijsmetwolven.nl).

Anderen zijn echter heel blij met de terugkeer van wolven. Door ecologen wordt het vaak gezien als een verrijking van de biodiversiteit voor natuurgebieden. Natuurfotografen zijn enthousiast en doen hun uiterste best om foto's te schieten van dit grote roofdier en veel mensen ervaren het als een spannend idee dat er wolven leven in het gebied waar zij wandelen (www.wolveninnederland.nl).

Ook natuurorganisaties, zoals Staatsbosbeheer en Natuurmonumenten zijn blij met de aanwezigheid van wolven in de door hen beheerde natuurterreinen. Zij dragen dit uit als een teken dat het goed gaat met de natuur in Nederland en gebruiken het volop om mensen enthousiast te maken voor activiteiten in de natuur (www.staatsbosbeheer.nl, www.natuurmonumenten.nl).

Het huidige beleid van de Nederlandse overheid is erop gericht om mens en wolf in Nederland met elkaar te laten samenleven. De berichtgeving vanuit de overheid heeft daarom vooral de focus op het creëren en het behouden van het draagvlak voor de wolf in Nederland en lijkt minder ruimte te bieden voor het uiten van de zorgen die er onder de bevolking zijn (www.rijksoverheid.nl).

In november 2022 vroeg de Minister voor Natuur en Stikstof de Raad voor Dieren-aangelegenheden (RDA) om het organiseren van een brede maatschappelijke dialoog over de positie van de wolf in Nederland. De vraag kwam voort uit de presentatie en aanbieding van de uitkomst van de verkenning hiernaar door de Jagersvereniging en het IFAW (International Fund for Animal Welfare). Ook deze exercitie is gericht op draagvlak, aangezien de RDA is gevraagd met een advies te komen over **hoe** mensen en wolven in Nederland kunnen samenleven. Hierbij wordt dus voorbijgegaan aan de vraag **of** het in Nederland überhaupt wel mogelijk is om met wolven samen te leven (www.jagersvereniging.nl). Deze dialogen zijn in 2023 georganiseerd, zowel landelijk als regionaal, waaraan mensen en organisaties op uitnodiging aan deelgenomen hebben. De rapportage hiervan wordt in januari 2024 verwacht (www.rda.nl).

Zulke dialogen lijken een mooi begin om met mensen die dagelijks te maken hebben met zorgen omtrent de aanwezige wolven in gesprek te komen. Echter, gezien de wijze waarop de opdracht ten aanzien van het gevraagde advies geformuleerd is en het feit dat er slechts op uitnodiging deelgenomen kan worden aan de georganiseerde dialogen lijkt het meer een manier te zijn om inwoners het gevoel te geven dat hun zorgen gehoord worden, dan dat het een daadwerkelijke raadpleging van ervaringsdeskundigen betreft. Dit beeld wordt bevestigd door het betoog dat Hugh Jansman van de WUR (Wageningen University & Research) op 20 december 2023 houdt in het biologist webinar van het International Wolf Center in de Verenigde Staten. Hierin vertelt Jansman namelijk dat de Nederlandse overheid, de Zoogdierenvereniging en de WUR nauw samenwerken om de Nederlandse bevolking te laten wennen aan het samenleven met wolven. Waar het beleid om draagvlak te behouden in voorgaande jaren vooral draaide om het delen van feiten over de positieve effecten van wolven op bijvoorbeeld de biodiversiteit, is dat nu verschoven naar "storytelling" om de inwoners te bereiken en in het hart te raken. Daarbij noemt hij verhalen als de Noorse

mythologische vertellingen over Odin en de wolven en de raven. Met deze mythologische verhalen wil men bereiken dat mensen die problemen met wolven ervaren hun weg gaan vinden en hun leefwijze veranderen, waardoor zij een manier vinden om vreedzaam samen te leven met wolven en hun leefgebied te delen met wolven. Ook zegt Jansman dat de WUR de Nederlandse overheid geadviseerd heeft structureel in te zetten op gesprekken waarmee mensen “*het gevoel krijgen dat ze gehoord en begrepen worden*”. Om vervolgens met bemiddeling en raadpleging van sociologische en filosofische wetenschappers de bevolking te overtuigen dat vreedzaam samenleven met wolven in het Nederlandse cultuurlandschap heel goed mogelijk is (IWC, 2023: <https://www.youtube.com/watch?v=eN3-9GFovjc>). Deze gang van zaken roept bij veel mensen weerstand op.

Uit de reacties op het essay Wij(s) met wolven bleek dat er veel behoefte is aan verslaglegging van de beleving en ervaringen van mensen die in de dagelijkse praktijk heel direct met de aanwezigheid van wolven te maken hebben. Mensen geven aan dat zij graag willen dat er dieper ingegaan wordt op het welbevinden van mensen die te maken hebben met de gevolgen van de aanwezigheid van wolven op een manier waarbij mensen het vertrouwen hebben dat ze serieus genomen worden met hun zorgen. Dit heeft geleid tot de oprichting van Stichting Wij(s) met Wolven. Eén van eerste acties die vanuit de stichting is uitgezet, was het geven van de opdracht aan de auteur van het essay Wij(s) met wolven om nader onderzoek te doen naar de verhalen en de zorgen die er zijn. Deze opdracht is op vrijwillige en dus onbetaalde basis door de auteur aangenomen. Dit tweede essay is een weerslag van een landelijke enquête die is uitgezet, alsmede vele gesprekken die in binnen- en buitenland gevoerd zijn, gedurende het jaar 2023.

Wellicht ten overvloede: dit essay betreft geen wetenschappelijk onderzoek, maar is wel voorzien van de vermelding van de bronnen die gebruikt zijn, naast de input vanuit de enquête, de gevoerde gesprekken en de eigen kennis en ervaring van de auteur. Waar nodig is op verzoek van betrokkenen anonimiteit gewaarborgd.

1. Een stukje geschiedenis

1.1 Impact van wolven in het verleden

Voordat de wolf in de 19^e eeuw uit Nederland verdween richtte deze veel schade aan onder het vee dat er gehouden werd. Schapen, varkens, geiten en soms ook paarden en koeien werden met grote regelmaat door wolven gedood. Boeren werden daardoor min of meer gedwongen hun vee meer op stal te houden, wat regelmatig voedseltekort voor het vee tot gevolg had. Daarnaast werd het vee geweid onder toezicht, wat voor de boer een extra belasting in het werk betekende (De Rijk, 1985).

Naast slachtoffers onder vee, doen meerdere bronnen melding van volwassen mensen en kinderen die slachtoffer zouden zijn geworden van wolven. Een voorbeeld van een gedetailleerd en officieel rapport, dat als één van betrouwbare bronnen wordt gezien verhaalt over 11 kinderen in Noord Limburg die in de periode 1810-1811 door wolven gegrepen en (deels) opgegeten zijn (Gereadts, 1981).

Door deze gebeurtenissen is destijds besloten dat Nederland geen geschikte leefomgeving was voor wolven en is de wolf middels drijfjachten en het uitloven van premies voor dode wolven uit Nederland verdreven. In Nederland zijn meerdere data in omloop, wanneer de laatste Nederlandse wolf geschoten of gezien zou zijn. Een exacte datum daarvoor aangeven, is daarom gissen, maar op basis van verschillende data staat vast dat de wolf rond het midden van de 19^e eeuw volledig uit Nederland verdwenen is.

In andere landen in West Europa werd de wolf eveneens bejaagd, waardoor wolven zich in Europa zich op enig moment alleen nog bevonden in grote natuurgebieden, zoals de Kaukasus in Rusland en de Karpaten in Roemenië, Slowakije, Polen etc. De wolf is dus niet

uitgeroeid¹, zoals tegenwoordig vaak beweerd wordt, maar “slechts” verdreven naar gebieden waar de wolf minder schade aan kon richten en voldoende leefruimte had om ongestoord te kunnen bestaan (De Rijk, 1985).

1.2 Bevolkingsgroei in Nederland

In de vorige paragraaf wordt verteld over de problemen die de aanleiding vormden om de wolf uit Nederland te verdrijven. Omdat op dit moment dezelfde problemen met het vee in Nederland voorkomen, is het interessant om een vergelijking te maken tussen Nederland toen en nu.

In 1850 staat de teller voor Nederland op 3,1 miljoen inwoners (Ekamper et al., 2003). In 2023 is dit aantal bijna verzesvoudigd en in 2024 zal Nederland 18 miljoen inwoners tellen. Dit betekent anno 2023 een bevolkingsdichtheid van 529 inwoners per vierkante kilometer, tegenover 95 inwoners per vierkante kilometer in 1850 (zie tabel 1). Hiermee is Nederland na Malta het dichtstbevolkte land van Europa (www.CBS.nl).

Tabel 1: Vergelijking aantal inwoners in het jaar 1850 en het jaar 2023

	1850	2023 (okt)	Vershil	Toename %
Aantal inwoners	3.100.000	17 938 053	14.838.053	479%
Aantal per km2	95	529	434	457%

Daarnaast is Nederland een van de landen in Europa met de sterkste bevolkingsgroei, waarbij vooral het tempo van de bevolkingsgroei problemen met zich meebrengt. De staatscommissie Demografische Ontwikkelingen 2050 adviseert het matigen van migratie en het beter verdelen van de beperkte ruimte te stimuleren. Dit is nodig omdat Nederland in 2050 nóg drukker, grijzer en diverser zal zijn dan nu. Op dit moment zorgt de bevolkingsgroei reeds voor problemen met onder andere huisvesting, gezondheidszorg en vervoer.

(www.nos.nl). Hierdoor is er in Nederland relatief weinig plek voor natuur waardoor er veel druk is op de beschikbare ruimte. Dat betekent dat wolvenroedels die gemiddeld een leefgebied van 200-350 km² bestrijken, onherroepelijk in contact komen met mensen en hun activiteiten. Volgens organisaties als Natuurmonumenten en Wolven in Nederland hoort de wolf schuw te zijn en weg te blijven van mensen. Echter, in zo'n druk en versnipperd landschap met deze extreem hoge bevolkingsdichtheid wordt het de wolf onmogelijk gemaakt om mensen te mijden laat staan dat het de wolf gaat lukken om in deze situatie schuw te blijven!!! (www.wolveninnederland.nl)

Dit wordt bevestigd door de vele berichten met zichtmeldingen midden in steden en dorpen. Er werd onlangs zelfs een wolf slapend in een tuin in de stad Doetinchem aangetroffen (www.rtlnieuws.nl)!

In het jaar 2022 werd de wolf al vaker waargenomen dan in de twee jaren 2020 en 2021 bij elkaar (www.gelderlander.nl) en in 2023 zette die stijging fors door en brak ook het aantal schademeldingen het record (www.gld.nl). Ook uit de vele foto's van wolven op de Veluwe en rond het Drents Friese Wold die op social media gedeeld worden door zowel professionele fotografen als hobbyisten blijkt dat het zien van een wolf geen zeldzaamheid meer is in Nederland. De berichten met dergelijke kiekjes zijn talrijk (www.dvhn.nl).

¹ Definitie uitroeien: een groep van mensen of een soort van dieren of planten in zijn geheel systematisch ombrengen met als bedoeling dat de groep of de soort in zijn geheel zou ophouden te bestaan (www.encyclo.nl)

1.3 Wolven in het dichtbevolkte Nederland

Hugh Jansman noemt in zijn lezing tijdens het eerder genoemde webinar (IWC, 2023) de aanwezigheid van wolven in een dichtbevolkt land als Nederland een “interessant experiment”. Dit laat zien dat men er terdege van bewust is dat de situatie in Nederland uitzonderlijk is en zich nergens anders zo voordoet. Nergens ter wereld laat men namelijk wolven toe in zo’n geurbaniseerd, dichtbevolkt en druk landschap. Sterker nog: In Noorwegen, het dunst bevolkte land van Europa, hanteert men een aangewezen wolvenzone (zie afbeelding 1), waarin een aantal roedels mogen leven. Wolven die zich daar buiten begeven worden geëlimineerd en zelfs op de roedels die zich binnen de wolvenzone bevinden wordt beheer middels jacht toegepast (www.kommunikasjon.ntb.no). Een vergelijking op basis van demografie en ruimte voor wolven tussen Noorwegen en Nederland ziet in november 2023 er als volgt uit:

Afbeelding 1

Tabel 2: Vergelijking Noorwegen en Nederland voor het perspectief van ruimte voor wolven en interactie met mensen.

	Noorwegen	Nederland	Vershil
Aantal inwoners	5.488.984	17 938 053	12.449,069
Oppervlakte land incl. water	323.787 km ²	42.000 km ²	281.787 km ²
Oppervlakte natuur	63.508 km ²	4.790 km ²	58.718 km ²
Aantal inw. per km²	13	529	516
Aantal wolven eind 2023	89-92*	>60**	± 25-30

* Het aantal wolven dat alleen in Noorwegen voorkomt is 43-44, maar in het grensgebied met Zweden zijn er wolven (46-48) die tussen Noorwegen en Zweden heen en weer pendelen.

** Waar tot 2023 nog nauwkeurig vermeld werd hoeveel wolven er in Nederland aanwezig zijn (met uitzondering van zwervende wolven), wordt het vanaf de zomer van 2023 bij een schatting gelaten van meer dan 60 wolven (www.BIJ12.nl).

De cijfers in tabel 2 laten een enorm verschil zien tussen het aantal inwoners per vierkante kilometer: in Noorwegen slechts 13 mensen, tegenover Nederland met 529 mensen per vierkante kilometer. Het is dan ook niet verwonderlijk dat wolven zo vaak gezien worden en dat het aantal schademeldingen aan weidedieren in Nederland zo explosief toeneemt. Het aantal wolven dat voor Nederland genoemd wordt is op basis van de gegevens van BIJ12 in de tabel gezet. BIJ12 heeft tot de zomer van 2023 altijd de aantallen gepubliceerd. Daarna heeft BIJ12 in het najaar van 2023 in een rapportage voor de Europese monitoring vermeld dat er ruim 60 wolven in Nederland zijn. Deze rapportage is inmiddels, vreemd genoeg van de website gehaald. Ook de Zoogdierenvereniging, de Universiteit Wageningen en Wolven in Nederland, die voorheen verheugd publiceerden over de groei van de wolvenpopulatie zwijgen sinds de zomer van 2023 over de exacte gemonitorde aantallen. Op 15 februari 2024 wordt op de website van Nieuwe Oogst gepubliceerd dat er ruim 100 wolven in Nederland zijn (www.nieuweoogst.nl). De bron van die informatie blijft onduidelijk. Daarom is in voorgaande tabel het aantal “groter dan 60” aangehouden. De vaagheid die op dit moment aangehouden wordt rondom het aantal wolven is derhalve wel opmerkelijk te noemen!

1.4 Over habituatie van de Nederlandse wolvenpopulatie

Wat betekent het voor de wolven om te leven in zo'n zeer dichtbevolkte en drukke omgeving? Waar de wolven ook zijn in Nederland, ze worden voortdurend blootgesteld aan menselijke activiteit. Hetzij door zicht, hetzij door geur of geluid. Ongerepte en uitgestrekte wildernis als leefgebied voor wolven is in Nederland namelijk niet aanwezig (www.ongerepte-natuur.nl). Daarmee zijn ze dus veroordeeld tot overleven in gebieden waar ook mensen intensief gebruik van maken.

Wolven zijn zeer flexibele dieren die zich snel kunnen aanpassen aan de aanwezigheid van mensen. Waarbij dat leven in de nabijheid van mensen echter wel leidt tot snelle habituering (gewenning) aan mensen en hun activiteiten. Hierdoor verliezen de wolven de schuwheid die ze horen te hebben en begeven ze zich met grote regelmaat op korte afstand (minder dan tien meter) van mensen (zie afbeelding 2). De experts van Wolven in Nederland zeggen daarover: "Er wordt gesproken van sterke habituatie wanneer wolven de nabijheid van mensen op zeer korte afstand (kleiner dan 30 meter) verdragen" (www.wolvenin nederland.nl).

Afbeelding 2

Uit voorgaande blijkt dat de wolven in Nederland niet ontkomen aan habituering. Als grootste risico wordt door Wolven in Nederland de associatie met voedsel genoemd. Op hun website zeggen zij daar over: "Met name indien wolven mensen gaan associëren met voedsel (positieve conditionering) kunnen conflict-risico's ontstaan." In dit kader is het zeer verontrustend dat de wolven in Nederland hier volop mee te maken hebben. Het komt namelijk regelmatig voor, dat ondanks de vele waarschuwingen die gegeven worden, fanatieke fotografen de wolven voeren om het mooiste plaatje te kunnen schieten of zich met

grote groepen op zeer korte afstand van de wolven begeven (www.gelderlander.nl, www.steenwijkercourant.nl, www.nos.nl). Zie afbeelding 3, waarin een professionele fotograaf op Facebook aangeeft op slechts 7 meter van de wolf in Oude Willem te hebben gestaan.

Ten aanzien van het voeren van wolven vindt er in Nederland echter nog iets opmerkelijks plaats. Terwijl natuurorganisaties als Staatbosbeheer en Natuurmonumenten de fotografen verwijten dat ze wolven voeren, exploiteren zij zelf in een samenwerkingsverband met onder andere ARK het project "Dood doet leven". In dit project worden kadavers van bijvoorbeeld geschoten wild en aangereden dieren, het zogenaamde "valwild" op vaste plekken in de natuur neergelegd, onder andere om diverse soorten aaseters, zoals de rode wouw en de raaf in Nederland te behouden en om de biodiversiteit voor kleine bodemdieren die ook betrokken zijn bij het afbraakproces van een kadaver te stimuleren. Om de belangstelling van grote aaseters te wekken, is een continue aanwezigheid van grote kadavers noodzakelijk. Het afbraakproces wordt op een aantal locaties dag en nacht gefilmd. De mooiste en meest spectaculaire beelden krijgen een plekje in het archief. Deze archiefbeelden zijn tevens te vinden op het YouTube-kanaal van het project Dood doet leven (www.arkrewilding.nl). In jaarverslagen over wildbeheer is te lezen dat op de Veluwe gemiddeld 5 kadavers per dag worden neergelegd (www.verenigingwildbeheerveluwe.nl).

Wie de beelden op het betreffende You-Tube kanaal gaat bekijken, ziet dat daar ook beelden te zien zijn van wolven die van de kadavers eten (zie afbeelding 4). Dit betekent dat zij eten van voedsel wat daar door mensen is neergelegd en waar dus de geur van mensen omheen hangt. Ook wordt die plek regelmatig door mensen bezocht, aangezien de wildcamera's operationeel gehouden moeten worden. Dit betekent dat in deze gevallen de geur van mensen door de wolven, die een enorm goed reukvermogen hebben, met voedsel geassocieerd zal gaan worden. Dit is immers precies hoe het in het verre verleden gegaan is met de domesticatie van wolf naar hond.

Afbeelding 3

Afbeelding 4

1.5 Dierhouderij

In de 19^e eeuw waren boerenbedrijven vooral gemengde bedrijven, met zowel kleinschalige landbouw als veeteelt. In de loop van de 20^e eeuw komt daar verandering in en ontstaat er specialisatie en schaalvergroting. Vanaf het begin van de landbouwmechanisatie en modernisering van de bedrijven pakt de overheid een steeds grotere rol en voert vanaf dat moment de regie over de ontwikkeling van de sector. Dierhouders hebben met de manier waarop zij hun dieren houden en verzorgen meebewogen in de ontwikkelingen van het landschap en de agrarische sector en de regelgevingen vanuit de overheid (Bieleman, 2008).

Heden ten dage is er sprake van een enorme diversiteit aan dierhouders. Dit loopt uiteen van grote professionele bedrijven, kleinschalige biologische veehouders, stoeterijen met fokmerries tot particulieren met (landbouw)huisdieren als hobby en noem maar op. Maar allen hebben zij in elk geval één ding gemeen: de zorg en verantwoordelijkheid voor hun dieren en hun welzijn. En deze zorg en verantwoordelijkheid is anno 2023 voor de dierhouders enorm complex en voor velen ook stressvol geworden nu de wolven de landelijke omgeving in Nederland als hun territorium in bezit hebben genomen. Maar niet alleen dierhouders worden gedupeerd door de aanwezigheid van wolven. Ook talloze mensen zonder dieren geven aan zich grote zorgen te maken over de snel groeiende populatie wolven in Nederland.

2. Het onderzoek

2.1 Afbakening en reikwijdte

Na publicatie van het eerste essay Wij(s) met wolven werd er veelvuldig contact opgenomen met de auteur. Mensen hadden behoefte om hun zorgen te delen. Vanuit deze groep mensen heeft een aantal de handen ineens geslagen. Vanaf november 2022 gingen zij aan de slag met de oprichting van Stichting Wij(s) met wolven. De eerste opdracht die vanuit deze stichting (destijds dus nog in oprichting) werd gegeven was het verzamelen van verhalen van bezorgde inwoners van Nederland, om de omvang en de impact van het wonen, werken en recreëren in een wolventerritorium in Nederland in beeld te krijgen en van daaruit een tweede essay te schrijven. Dit essay is derhalve nadrukkelijk bedoeld om het verhaal van bezorgde inwoners te vertellen en de mate van bezorgdheid en de impact daarvan op het dagelijks leven nader te onderzoeken en in kaart te brengen en beantwoordt daarmee de vraag om de verhalen en ervaringen van bezorgde inwoners te bundelen. Het essay gaat daarom niet in op de beleving van mensen die geen zorgen hebben over de aanwezigheid van wolven in Nederland.

2.2 Werkwijze

Voor het verzamelen van relevante informatie en verhalen uit de praktijk is gekozen voor een brede aanpak. De gebruikte methodes zijn:

1. Uitgebreid literatuuronderzoek
2. Verzamelen van nieuwsberichten uit binnen- en buitenland
3. Een online enquête
4. Diepte-interviews en gesprekken in binnen- en buitenland
5. Het volgen van discussies op social media
6. Het verifiëren van informatie bij relevante deskundigen, zoals biologen, ecologen, dierenartsen, natuurbeheerders, diergedragsdeskundigen en huisartsen

2.3 Literatuuronderzoek

Om na te gaan welke theoretische inzichten er reeds zijn met betrekking tot het onderwerp, is er informatie verzameld uit relevante literatuur, wetenschappelijke onderzoeken, beleidsdocumenten, artikelen en websites. Een deel van de literatuur viel in de categorie grijze literatuur. Dat wil zeggen, boeken, rapporten en verslagen die niet in gangbare boekcollecties zijn opgenomen, zoals bijvoorbeeld flyers van natuurorganisaties en het promotiemateriaal van cursussen en excursies.

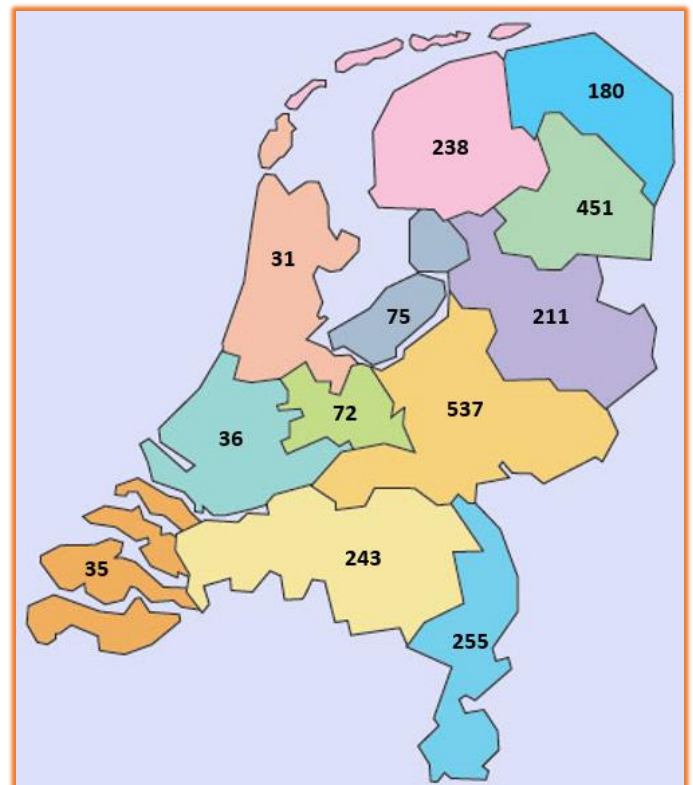
Het literatuuronderzoek was verkennend van aard en is via de sneeuwbalmethode verlopen. Dat wil zeggen dat bij gevonden bronnen de literatuurverwijzingen in die bronnen gebruikt werden als aanknopingspunten om verder te zoeken (Verhoeven, 2008). Ook is veel gebruik gemaakt van bronnen die door betrokken respondenten verzameld en aangedragen werden. Ditzelfde geldt voor de verzamelde nieuwsberichten uit binnen- en buitenland. De gevonden informatie heeft bijgedragen aan het concretiseren van de enquête, de diepte-interviews en de gesprekken met deskundigen.

2.4 De enquête, diepte-interviews en gesprekken

De enquête, de diepte-interviews en de gesprekken zijn gericht op de vooraf bepaalde doelgroep: inwoners van Nederland die zorgen hebben over de toenemende populatie wolven. Hetgeen wat immers in beeld gebracht moest worden gaat over de mate waarin inwoners te lijden hebben onder de aanwezigheid van wolven. Degene die rondom dit onderwerp zorgeloos door het leven gaan, waren daarom niet relevant voor dit onderzoek en zijn dan ook niet actief benaderd.

De enquête is begin maart 2023 uitgezet en via social media verspreid. De enquête was gedurende vijf dagen online in te vullen en was gericht op de doelgroep “inwoners van Nederland die zorgen hebben omtrent de aanwezigheid van wolven in ons land”. Aan het einde van de enquête kon diegene die dat wilde, contactgegevens achter laten. Met ruim veertig respondenten zijn vervolgens afspraken gemaakt voor diepte-interviews, die grotendeels telefonisch zijn afgenomen. Enkele respondenten zijn persoonlijk bezocht.

De enquête is ingevuld door 2364 respondenten. Op de kaart in afbeelding 5 is te zien hoe de verdeling van de respondenten per provincie is, waarbij meteen opvalt dat het oosten en noorden van Nederland de meeste respondenten voor de enquête hebben opgeleverd. Naast de gesprekken en diepte-interviews met respondenten zijn er in de periode van januari 2023 tot en met december 2023 talloze lange en kortere gesprekken gevoerd met deskundigen, zoals biologen, ecologen, dierenartsen, natuurbeheerders en diergedragsdeskundigen in binnen- en buitenland. Omdat velen vanwege uiteenlopende redenen graag anoniem willen blijven is de keuze gemaakt alles in dit essay te anonimiseren, met uitzondering van openbare publicaties die in de bronnenlijst te vinden zijn.

Afbeelding 5

2.5 Definiëring van de respondenten

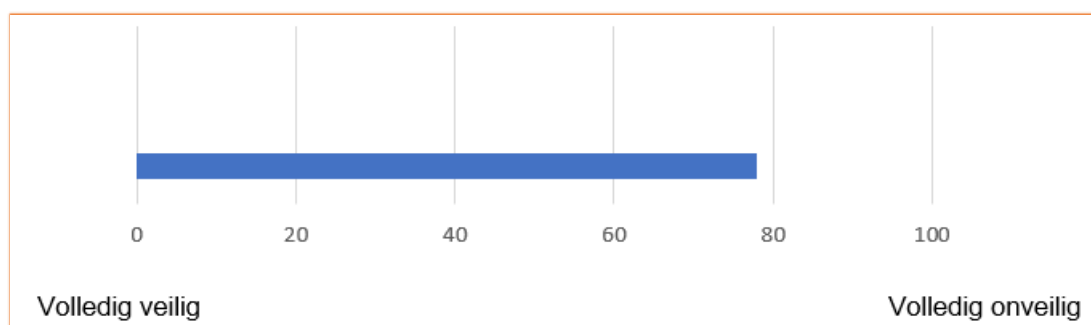
De enquête is uitgezet onder inwoners van Nederland die zorgen hebben over de aanwezigheid van wolven in ons land. De vragen in de enquête zijn gericht op de aard van de zorgen en de mate waarin ze zich zorgen maken. Mensen die geen enkele zorg hebben rondom de wolven of die juist verheugd zijn over de aanwezigheid van wolven zijn niet meegenomen in de resultaten van de enquête, omdat die niet tot de gekozen doelgroep behoren.

De enquête is ingevuld door 2364 doelgroep respondenten van allerlei pluimage. Beroepsmatige dierhouders, hobbydierhouders, mensen die wonen, recreëren of op vakantie gaan in wolventerritorium, dierenartsen etc.

Zowel uit de enquête, als uit de diepte-interviews en overige gesprekken blijkt dat dierhouders enorm begaan zijn met het welzijn van hun dieren. Dit geldt voor zowel beroepsmatige houders, als hobbydierhouders. Vrijwel allemaal omschrijven ze het houden en verzorgen van weidedieren als een “way of life”. Alles staat in het teken van de verzorging van de dieren. De verzorging vraagt dagelijks aandacht en als een dier ziek is of de bevalling nadert, dan zijn ze ook 's nachts er mee in de weer, als dat zo uitkomt. Ze hebben bij de verzorging te maken met de seizoenen, zowel in de zomerhitte, als met regen en storm, gladheid en vorst gaat de verzorging gewoon door. Zij leven en werken heel dichtbij de elementen der natuur. De dierhouders vinden dat vanzelfsprekend en ook het feit dat ze niet zo maar een weekend weg kunnen of nooit op vakantie gaan hoort bij die “way of life”. Voor de mensen die geen dierhouder zijn, blijkt over het algemeen dat ze veel affiniteit met dieren hebben, graag in de natuur aanwezig zijn en zich vanuit die hoedanigheid erg begaan voelen met het leed dat de wolven aanrichten bij dieren. Maar ook bewegen ze zichzelf niet meer onbevangen in de natuurlijke omgeving waar wolven aanwezig zijn. Opvallend detail ten aanzien van deze groep mensen is dat ze vaak veel kennis hebben van diergedrag en op basis daarvan hun zorgen goed kunnen uitleggen in relatie tot het waargenomen gedrag van de wolven in Nederland. Zij maken zich flink zorgen over de (nabije) toekomst van mensen en dieren in wolvengebieden.

2.6 Gevoel van veiligheid

In de enquête is gevraagd in welke mate de aanwezigheid van wolven bij de respondenten het gevoel van veiligheid beïnvloedt. Dit is gedaan door middel van een schaalvraag, waarbij 0 staat voor “ik voel me volledig veilig in wolvengebied” en 100 voor “ik voel me volledig onveilig in wolvengebied”. De gemiddelde score komt hierbij uit op 78 (zie tabel 1). Dit betekent dat de respondenten zich in hoge mate onveilig voelen in wolvengebied.

Tabel 1

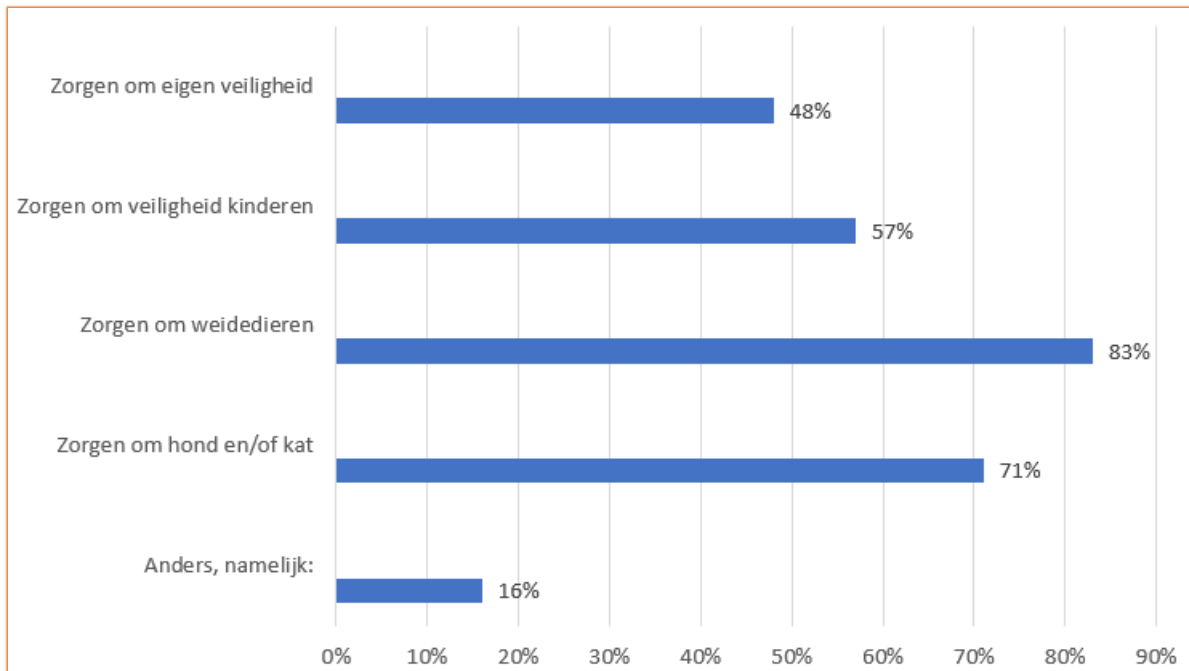
2.7 Zorgen over de aanwezigheid van wolven

Om het gevoel van (on)veiligheid verder uit te diepen is gevraagd naar de redenen die de mate van het gevoel van (on)veiligheid bepalen. Er waren meerdere antwoorden mogelijk. De percentages zijn dus geen verdeling van het totaal aantal respondenten, maar vertellen hoeveel procent van de respondenten zich zorgen maakt over een bepaald aspect (zie tabel 2).

Bij anders namelijk werden de volgende aspecten genoemd:

Ik maak mij zorgen om

- Mijn matig ter been zijnde vrouw;
- Het tegenkomen van wolven in het bos als ik op mijn paard zit;
- De adviezen die door zogenaamde experts in de media gegeven worden en die telkens in de praktijk onjuist blijken. Hierdoor weet ik niet waar ik wel op kan vertrouwen;
- Het gedrag dat wolven in de toekomst gaan ontwikkelen, als ze steeds meer aan mensen gewend raken;
- De andere wilde dieren in de natuur die door al die nieuwe omheiningen gehinderd worden of er zelfs in verstrikt raken;
- Mijn inkomen, natuurbeheer/begrazingsbeheer met schapen wordt mij onmogelijk gemaakt;
- Mijn inkomen, steeds meer (hobby)dierhouders stoppen en ik verdien mijn brood met verkoop van dierbenodigdheden;
- De verkeersveiligheid omdat in mijn omgeving sinds de wolven hier zijn steeds vaker weidedieren in paniek uitbreken en er regelmatig uitgebroken grote paarden of koeien op de weg lopen;
- Het wandelen en fietsen door het bos met mijn kinderen;
- Het wandelen met mijn honden in het bos;
- Het effect op de langere termijn voor de prooidieren in de natuur ten opzichte van de groei van het aantal wolven;
- Het feit dat ik een wolfwerende afrastering niet kan betalen en ik ook net buiten het subsidiegebied val;
- De polarisatie in de maatschappij rondom het onderwerp "wolf";
- Onwetende toeristen die onbezorgd met kleine kinderen in het bos wandelen;
- Alle gevolgschade, zoals het welzijn van onze dieren wat nooit aan de orde komt in berichten over de wolf;
- De verandering van het landschap door al die hekwerken;
- De mogelijkheid dat hondsdolheid terug komt in ons land;
- Het feit dat de zorgen van zoveel mensen niet serieus genomen worden;
- In het pikkedonker de hond uit te moeten laten;
- Dat aanvallen ook overdag gaan plaatsvinden;
- Mijn dieren die ik in de wintermaanden niet voor het donker binnen kan zetten in verband met mijn werktijden;
- Wolven in het donker tegenkomen als we bij onze schaapskudde in het natuurgebied moeten zijn voor verzorging bij bijvoorbeeld zieke dieren of bij het lammeren;
- Kinderen die op (school)kamp gaan en in het donker buiten spelletjes doen;
- Mijzelf, als gehandicapte durf ik niet meer alleen met mijn hulphond naar buiten.

Tabel 3

2.8 Het effect van de aanwezigheid van wolven op welbevinden en leefplezier

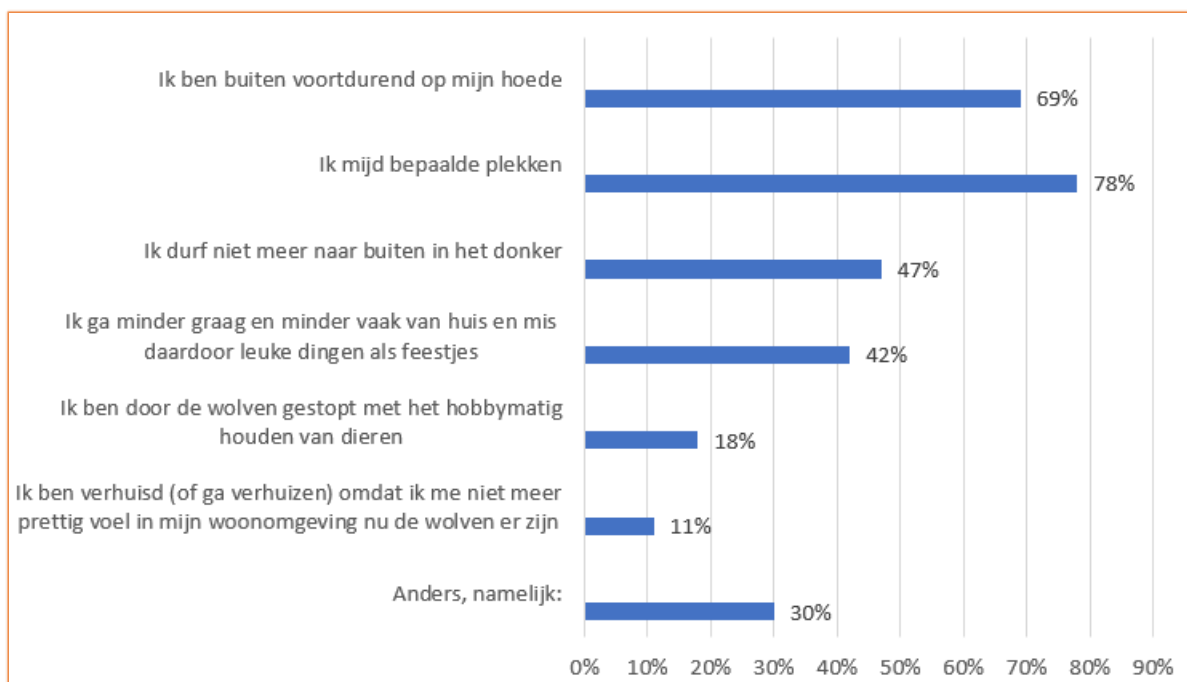
Uit de vele gesprekken die gevoerd zijn blijkt dat de aanwezigheid van wolven vaak van grote invloed is op het welbevinden en leefplezier van mensen. Om in kaart te krijgen op welke manier dit doorwerkt in het dagelijks leven is daar in de enquête een vraag aan gewijd (zie tabel 3). Daarnaast is geïnventariseerd of de aanwezigheid van wolven ook zorgt voor een gedragsverandering van de respondenten (zie tabel 4). Bij beide vragen waren meerdere antwoorden mogelijk, de percentages zijn daarom geen verdeling van het totaal aantal respondenten, maar vertellen hoeveel procent van de respondenten te maken heeft met een bepaald aspect.

Tabel 4

Bij “anders, namelijk” werd onder andere genoemd:

- We wonen middenin de natuur, maar kunnen er niet meer van genieten;
- Onze hobby, het houden van onze dieren was altijd ons lust en ons leven. Nu is het een bron van zorg en stress geworden;
- Ik ben wanhopig omdat ik geen stal mag bouwen op het perceel waar ik mijn dieren houd en ik weet dat de wolfwerende afrastering die ik heb geen garantie is dat de wolf niet bij mijn dieren komt;
- Ik durf niet meer hard te lopen in het bos waar ik woon, waardoor ik minder beweging krijg. Elders hardlopen vind ik minder leuk en daarvoor zou ik de auto moeten pakken en dat doe ik toch niet zo snel;
- Ons hele gezin is de onbevangingheid kwijt;
- Ik heb veel opgekropte boosheid vanwege het gevoel van onrecht dat ik heb;
- Ik krijg de gruwelijke beelden van mijn verscheurde dieren die nog leefden niet van mijn netvlies af, ik heb er letterlijk nachtmerries van.

Tabel 5

Bij “anders, namelijk” werd onder andere genoemd:

- Mijn dieren staan veel vaker binnen dan vroeger. Ik vind het erg verdrietig dat het zo moet, het druist volledig in tegen hoe ik vind dat dieren gehouden zouden moeten worden;
- Ik rijd niet meer met mijn paard in het bos;
- Ik wandel of fiets niet meer door het bos;
- Ik ga niet meer kamperen in Drenthe, voorheen deden we dat ieder jaar;
- Wij willen heel graag verhuizen, maar dat is lastig met de huidige huizenmarkt;
- Ik ga niet meer met mijn paard op vakantie naar de Veluwe;
- Ik heb een lening afgesloten om voor mijn dieren maatregelen te treffen om ze te beschermen. Ik heb nog nooit schulden gemaakt, dus dit zit me niet lekker;

- Ik heb minder vrije tijd voor andere dingen omdat het onderhoud van de wolfwerende afrastering veel vrije tijd opslokt;
- Als ik ga wandelen met mijn honden heb ik nu altijd een wandelstok en pepperspray bij me.

2.9 Gevolgen voor de schapenhouderij in Nederland

Omdat schapen tot nu toe het meest slachtoffer zijn van wolvenaantallen, wordt er in deze paragraaf een toelichting gegeven op de diversiteit van de schapenhouderij in Nederland. De schapenhouderij in Nederland heeft zich ontwikkeld tot een zeer gevarieerde sector. Zo worden schapen gehouden voor natuurbeheer, productie van kwalitatief, hoogwaardig en duurzaam vlees, melkproductie en in geringere mate voor wol (specifieke rassen) (www.lto.nl). Daarnaast zijn er de hobbydierhouders, die bijvoorbeeld zeldzame rassen houden en plezier beleven aan het verzorgen van hun dieren.

2.9.1 Begrazing

Veel schapenhouders verdienen hun geld door in opdracht hun schapen in te zetten voor begrazing. Het Nederlandse landschap kenmerkt zich daardoor onder andere door de vele schapen die geweid worden. Dat kan zijn in natuurgebieden, op dijken en in uiterwaarden of bijvoorbeeld in de wintermaanden op graspercelen van veehouders. Het gaat hierbij vaak om grote aantallen schapen, waarbij de schapenhouder zijn schapen indeelt in verschillende groepen, die op verschillende plekken hun begrazingswerk doen. Omdat de groepen in grotere aantallen verspreid zijn, lopen deze schapen meestal dag en nacht buiten. Schapen zijn van nature bestand tegen de verschillende weersomstandigheden, dus vanuit het oogpunt dierenwelzijn is dat voor schapen passend en heel gezond.

Ook zijn er de zogenaamde “gescheperde kuddes”. Dat zijn kuddes schapen die overdag onder begeleiding van een herder in natuurgebieden grazen. 's Nachts verblijven deze schapen vaak in een speciale kraal (buiten) of in een schaapskooi (binnen). Gescheperde kuddes in natuurgebieden worden ook als toeristische trekpleister gezien. Het roept bij veel mensen nostalgische gevoelens op, als er een kudde schapen met een herder op de hei loopt. In sommige gebieden, zoals bijvoorbeeld in Loenen op de Veluwe, waar op De Loenermark een schaapskooi staat worden voor het publiek evenementen als Lammetjesdagen en Schaapscheerdersfeesten georganiseerd. Deze worden in grote getale bezocht. En in Drenthe zijn de gescheperde schaapskuddes uitgeroepen tot immaterieel erfgoed.

2.9.2 Het nut van begrazing door schapen

In natuurgebieden heeft het begrazen door schapen meerdere functies. Op lastig begaanbare plekken waar machines niet kunnen maaien houden schapen het landschap vrij van ongewenste vegetatie. Zo zorgen ze er voor dat heidegebieden niet “vergrassen” of vol groeien met bomen en worden vogels die op de grond broeden een wisse dood in een maaimachine bespaard. Door de natuurlijke en duurzame manier van onderhoud dat schapen leveren aan het landschap dragen zij ook significant bij aan biodiversiteit (www.wyldeweide.nl) .

Bij het begrazen van dijken en uiterwaarden is er een bijkomend voordeel voor de structuur van de bodem: de kleine schapenhoefjes trappelen de bodem precies goed aan voor het behoud van de dijken. Datzelfde geldt ook voor de graspercelen van veehouders, die in de wintermaanden begraaasd worden en voor weidepercelen die stuk gelopen zijn door paardenhoeven.

Schapen zijn daarnaast bijzonder geschikt voor wisselbegrazing met paarden. Door op percelen beurtelings schapen en paarden te laten grazen gaat de infectiedruk ten aanzien

van wormen voor beide diersoorten naar beneden. Hierdoor hoeven dieren minder ontwormd te worden. Bovendien verkleint hierdoor het risico op resistentie tegen wormmiddelen. Dit betekent een natuurlijke manier van wormbestrijding, wat ten goede komt aan de gezondheid van de dieren (www.wormbestrijding.nl).

2.9.3 De schapenhouders aan het woord

Zowel in de enquête als tijdens gesprekken geven schapenhouders vrijwel allemaal aan dat het houden van schapen in wolvegebieden een stressvolle aangelegenheid is geworden. Het plaatsen van wolfwerend raster brengt vele, soms onoverkomelijke uitdagingen met zich mee, zoals veel extra werk wat niet te behappen is voor een schapenhouder die alleen werkt, onmogelijke terreinen (bijvoorbeeld te harde grond, teveel hoogteverschil of teveel begroeiing etc.), weersomstandigheden die de werking van het stroom verminderen etc. In theorie is het wolfwerend raster goed bedacht, maar de praktijk is bijzonder weerbarstig. Dat er ondanks alle tijd, geld en moeite die schapenhouders in de rasters steken toch nog aanvallen plaatsvinden drijft vele schapenhouders tot wanhoop.

Ook de optie om kuddebewakingshonden in te zetten is voor de meesten niet haalbaar omdat dat eveneens meer haken en ogen heeft dan men op het eerste gezicht zou denken. Waar de schapenhouders bij deze maatregelen zoal tegenaan lopen is in het essay Wij(s) met wolven uitgebreid beschreven en wordt daarom hier slechts kort benoemd.

Schapenhouders in wolvegebied gooien steeds vaker de handdoek in de ring. Ze stoppen met het oorspronkelijke doel van begrazen van (natuur)percelen en halen hun schapen naar binnen of ze gooien helemaal de handdoek in de ring door hun schapen weg te doen (www.hetschaap.nl).

Mijn schapen heb ik weg gedaan. Ik had de schapen naast mijn baan, als extra inkomstenbron. Ik zorgde met mijn schapen voor begrazing van verschillende percelen van anderen. Het verplaatsen van de rasters kostte nu zoveel extra tijd dat het mij niet meer lukte om dit te combineren met mijn baan. Ook vond ik het te stressvol om steeds de angst voor een aanval te hebben (voormalig schapenhouder uit Drenthe).

Met mijn kudde werk ik mee aan natuurbeheer. Dat was altijd mijn lust en mijn leven. Nu heb ik veel gewetenswroeging. Mijn schapen gaan in een nachtkraal met kuddebewakingshonden erbij. Nu maak ik me niet alleen zorgen om mijn schapen, maar ook om die honden! En ondanks de honden heb ik toch twee keer een aanval gehad. De netten lagen plat naar buiten, dus de schapen en de honden zijn er zo uitgekomen. Waarschijnlijk is de kudde in paniek door de netten gerend. Hoe precies daar kom je niet achter, maar feit is wel dat het gebeurd is. Van mijn opdrachtgever mag ik niet te veel ruchtbaarheid geven aan deze voorvallen. Dat voelt niet okay. Maar daarom wil ik dit wel anoniem vertellen want zo goed gaat het dus helemaal niet op de Veluwe. Ook voel ik me niet meer veilig als ik in het donker bij mijn schapen moet zijn. Ik weet dat hier een flinke roedel wolven rondloopt, maar in het donker zie ik weinig. Daarom ga ik nooit meer alleen, maar gaat mijn partner mee. Maar zelfs dan is het nog geen pretje en hebben we samen een gevoel van onbehagen (schaapherder op de Veluwe).

Mijn vader had altijd een klein koppeltje schapen voor de hobby, sinds hij met pensioen was. Doordat er bij de burens een aanval is geweest heeft hij besloten zijn schapen weg te doen. Ze zijn verhuisd naar de kop van Noord Holland. Mijn vader haalde de schapen 's nachts wel naar binnen, maar durfde overdag niet meer van huis. De stress werd hem te veel. Het is nu bijna een half jaar geleden dat de schapen opgehaald zijn. Maar mijn vader krijgt nog altijd tranen in zijn ogen als hij het over zijn schaapjes heeft. Het doet mij veel verdriet om dat te zien en ik vind het heel erg voor hem dat hij zijn grootste hobby heeft moeten opgeven (dochter van een hobbydierhouder bij het Drents Friese Wold).

2.10 Paarden en pony's

Omdat in de enquête veelvuldig de zorgen rondom paarden en paardrijden in de natuur benoemd worden en uit de vele gesprekken blijkt dat paardeneigenaren vinden dat de problemen waar zij tegenaan lopen stelselmatig onderschat worden volgt hier een toelichting op de paardenhouderij in Nederland en de aard van het paard.

Het houden van paarden en pony's is in Nederland heel populair. Op bedrijven worden rond de 80.000 paarden en 35.000 pony's gehouden. De aantallen paarden en pony's die hobbymatig worden gehouden zijn niet exact bekend, maar geschat wordt dat de totale paardenstapel (inclusief pony's) een aantal van 200.000 – 275.000 betreft (www.cbs.nl).

Van de meer dan 4000 soorten zoogdieren die de afgelopen 10.000 jaar op aarde hebben geleefd is het paard één van de ongeveer tien soorten die met succes zijn gedomesticeerd. Echter, het huidige paard beschikt nog steeds in sterke mate over de blauwdruk van het oerpaard, wat maakt dat het paard vanuit het feit dat het een prooidier is tevens een vluchtdier is. Zijn bouw is gericht op het in korte tijd verwerven van hoge snelheden om de aanvallers te ontvluchten. Dit is ook het eerste gedrag dat in werking treedt als een paard zich bedreigd voelt of als het schrikt. Is een paard in het nauw gedreven, dan zal het dier zijn lange benen en zijn tanden gebruiken om zich te verdedigen (Budiansky, 2002).

Vanaf de jaren '90 van de vorige eeuw zijn steeds meer mensen in Nederland paarden gaan houden. Met de opmars van het aantal paarden kwam er ook steeds meer aandacht voor het welzijn van paarden, waarbij het tegemoet komen aan natuurlijke behoeften van het paard veel aandacht kreeg. Omdat paarden van oorsprong kuddedieren en bewoners van open graslanden zijn, is er een aantal factoren heel belangrijk voor hun gezondheid. Deze zijn:

- Veel (vrije) beweging
- Zoveel mogelijk frisse lucht
- Contact met soortgenoten
- Een veilige omgeving (www.paardnatuurlijk.nl)

Omdat veel mensen hun paarden en pony's op relatief kleine percelen houden, is er een manier van paardenhouden ontstaan, die in de sector bekend staat als "Paddock Paradise". Dit concept bestaat uit een inrichting van het perceel met "tracks", een soort uitgezette looproutes voor paarden, waarbij ze verschillende voerplekken tegen komen, doodlopende stukken met geel zand om lekker te rollen of rond te hangen, waterpartijen, heuveltjes etc. Tracks kunnen als slingerpaadjes zijn aangelegd of in een zigzag patroon. Daarnaast beschikt een Paddock Paradise meestal over een open inloopstal of een groot afdak, waar

meerdere paarden onder kunnen staan. Deze inrichting van kleinere percelen stimuleert paarden om te bewegen, wat goed is voor hun gezondheid. De afgelopen twintig jaar hebben veel paardenhouders, zowel professioneel als hobbymatig veel werk verzet en geld geïnvesteerd om deze gezonde en natuurlijke manier van paarden houden te realiseren (www.natuurlijkpaarden.nl).

Afbeelding 6 Bron: Paddockparadisemere.nl

2.10.1 De paardenhouders aan het woord

Zowel in de enquête als tijdens gesprekken geven paardenhouders vrijwel allemaal aan dat ze tegen veel onwetendheid aanlopen waar het hun zorgen rondom de wolven betreft. De zorgen waar ze mee worstelen zijn in twee hoofdthema's op te splitsen: het welzijn van de paarden en het recreatief rijden of het trainen in de natuur met de paarden.

Het welzijn van paarden wordt op meerdere manieren bedreigd. In paragraaf 2.10 is uitgelegd dat paarden en pony's zeer sterk behept zijn met het oerinstinct om te vluchten bij gevaar. Bij het vluchten kunnen paarden in blinde paniek dwars door alle draden heen rennen. Daarom zijn paardenhouders vanaf de jaren '80 overgestapt van ijzerdraad op stroomlinten. Paarden liepen namelijk, wanneer ze door het ijzerdraad heen uitbraken, regelmatig lelijke, soms fatale verwondingen aan hun benen op (het zogenaamde "draadbeen"). Stroomlinten breken gemakkelijk, als paarden er doorheen gaan, waardoor dit veel beter is voor het welzijn van de paarden.

Een wolfwerende afrastering bestaat echter uit ijzerdraad. Het feit dat wolven paarden ook op kunnen jagen, zonder binnen de afrastering te komen en de kans daarbij reëel is dat de paarden in hun paniek door de draden heen vliegen, maakt dat paardenhouders terug bij af zijn, voor wat betreft de problematiek met "draadbenen". Naast dat paarden in hun vlucht door de draden heen kunnen gaan, kunnen ze ook door dicht bij het draad te rollen, met hun benen verstrikt raken in de voor paarden te lage onderste draad, met dezelfde mogelijke gevolgen. Hierdoor is ook het concept "Paddock Paradise" in dit kader een groot risico. Als paarden opgejaagd worden door wolven, dan zijn de tracks in Paddock Paradise geen verrijking meer voor het welzijn van de paarden, maar een extra gevaar, omdat ze zich eerder klem lopen. Paardenhouders staan hiermee voor een groot dilemma, omdat de maatregelen die de paarden zouden moeten beschermen tegelijkertijd een nieuw gevaar vormen.

Een ander aspect dat ten koste van het welzijn van paarden gaat is het opstallen gedurende de nacht. In de wintermaanden staan paarden daardoor ruim 16 uur noodgedwongen binnen. Paardenhouders in wolvegebieden kiezen hier steeds vaker voor, omdat zij niet het risico willen lopen dat de paarden in het donker opgejaagd worden door wolven, of nog erger, aangevallen worden, met alle gevolgen van dien. Voor de gezondheid van paarden is het niet bevorderlijk om zo veel op stal te staan. Er zijn paarden die hierdoor ziek worden (bijv. longproblemen), kreupel worden (bijv. paarden die door artrose veel beweging nodig hebben) of gedragsproblemen ontwikkelen.

Ten aanzien van het rijden of menen in de natuur waar wolvenroedels leven zijn de paardenhouders bang om met hun paard de wolven tegen te komen. Zoals eerder gezegd, paarden zijn in zeer sterke mate vluchtdieren. Ook zijn ze erg gevoelig voor de "intentie van de ander". Wat betekent dat paarden instinctmatig weten dat wolven roofdieren zijn die mogelijk een bedreiging voor hen vormen. In de meeste gevallen is de kans dus erg groot dat een paard op hol slaat bij het waarnemen van wolven. Daarbij zal een paard de wolven in de meeste gevallen veel eerder opmerken dan de ruiter, wat kan zorgen voor zeer onverwachte reacties waardoor de ruiter verrast wordt. Het advies wat wolvenexperts via de media geven: "*blijf rustig stil staan met je paard, draai het paard naar de wolf toe en als de wolf niet weg gaat stap dan rustig naar of langs de wolven*" getuigt van weinig kennis van paardengedrag (www.heuvelrug.nl). Indien het een ervaren ruiter met een zelfverzekerd paard betreft, zal dit wellicht bij een ontmoeting met één wolf wel lukken. Een paard kan immers "de intentie van de ander" inschatten en onder leiding van een ervaren ruiter voldoende vertrouwen hebben om langs de wolf te gaan. Het verhaal wordt echter anders wanneer het een jong of van nature nerveus paard betreft of een onervaren ruiter. En bij een ontmoeting met meerdere wolven tegelijkertijd (rond het Drents Friese Wold lopen de wolven

regelmatig met z'n achten rond) kan de ruiter alleen maar hopen dat het paard rustig en hanteerbaar blijft.

Ik run al 20 jaar een pensioenstal. Dat wil zeggen dat mensen hun oudere paard bij ons op stal hun pensioen kunnen gunnen. Omdat oudere paarden vooral fit blijven door veel beweging hebben wij ruime inloopstallen gemaakt in combinatie met paddock paradise. De paarden lopen dus 24/7 buiten en kunnen zelf kiezen of ze in de inloopstal willen. Nu de wolven hier zijn maak ik me zo veel zorgen dat ik er een burn out van gekregen heb. Ik heb besloten mijn bedrijf op te heffen. Ik kan de veiligheid en het welzijn niet meer garanderen op de manier zoals het zou moeten. Ik ben er kapot van. Dit was mijn levenswerk (paardenhouder op de Veluwe).

Mijn kinderen (13 en 11 jaar) zijn stapelgek op hun pony's. Voor schooltijd gingen ze altijd zelf voeren en na schooltijd regelmatig samen met het buurmeisje van 16 jaar mee voor een rondje rijden in het bos. In de wintermaanden mogen ze van mij 's ochtends in het donker niet de pony's voeren en buiten zetten (ja, helaas hun pony's worden nu 's nachts ook opgesloten). Ik doe dat nu als het licht is. Ook mogen ze van mij niet meer in het bos rijden. En hoewel mijn kinderen het goed begrijpen, missen ze toch deze vrijheid. (bezorgde moeder uit Drenthe).

Ik had mijn paard al twintig jaar. Ondanks de artrose die hij had was hij niet kreupel en liep hij op zijn 26^e nog vrolijk in de wei. Sinds de wolven hier waren heb ik hem 's nachts op stal gezet. Hierdoor ging het ineens erg slecht met hem, hij kreeg last van zijn benen. Daarom er voor gekozen om hem toch weer buiten te zetten, samen met zijn kleine Shetlander vriendje. Helaas ging dat niet goed. Ze zijn samen door de draden gevlogen toen hier een wolf liep, die ik vastgelegd heb met mijn wildcamera. Ik heb ze 5 kilometer verderop terug gevonden na een telefoontje van degene waar ze het erf op gelopen waren en die mijn paarden herkende. Mijn paard had diepe snijwonden aan zijn benen en was erg kreupel. In overleg met de dierenarts besloten om hem in te laten slapen. Onze Shetlander was ongedeerd. Haar heb ik weg gedaan, want één pony alleen kan niet en ik wilde geen nieuwe erbij omdat ik de stress niet meer kon verdragen. Mijn verdriet is heel groot (paardenhouder op de Veluwe).

De wolven lopen hier regelmatig over het pad achter mijn weilanden. Vaak reageren mijn paarden heel alert en is er veel onrust. Wij zorgen daarom dat er altijd iemand thuis is om de boel in de gaten te houden. Dat is altijd een enorme organisatie, want we hebben ook kinderen en zijn mantelzorger voor beide ouders. Wij hebben een pensionstal en hebben dus de verantwoordelijkheid voor de paarden van klanten. Het geeft ons heel veel stress (pensionstalhouder in het Drents Friese Wold).

Wij hebben een trainingsstal waar wij (dure) sportpaarden voor klanten trainen. De wolven geven ons veel stress. Klanten stellen ook steeds vaker vragen over de wolven en de risico's en klanten waar we al jarenlang zaken mee doen haken soms af en kiezen voor een ander bedrijf dat (nog) niet met wolven te maken heeft en wel een paardvriendelijke afrastering heeft (paardentrainer uit Gelderland).

2.11 Bestaanszekerheid

Bestaanszekerheid verwijst naar de basisvoorwaarden die nodig zijn om een menswaardig bestaan te leiden. Het omvat verschillende leefgebieden, zoals inkomen, huisvesting, gezondheid en sociale relaties. Mensen met bestaanszekerheid hebben voldoende financiële middelen en een buffer voor onverwachte uitgaven (www.nibud.nl). In de enquête is gevraagd of de aanwezigheid van wolven van invloed is op het beroepsmatige leven van de respondenten. In deze tabel het overzicht:

Nee	48%
Ja, namelijk:	38%
Ik werk niet (meer)	14%

Tabel 6

Bijna 40% geeft aan dat de aanwezigheid van wolven daadwerkelijk van invloed is op hun werk. In de toelichting vertellen de respondenten uitgebreid hierover. De verhalen hebben veel raakvlakken. Hierbij een samenvatting van hetgeen er gedeeld werd en wat invloed heeft op de bestaanszekerheid van mensen:

- Ik kan op deze manier mijn schapenhouderij in begrazingsprojecten niet meer voortzetten. Ik weet niet hoe het nu verder moet, ik ben er voor mijn inkomen van afhankelijk;
- Veel van mijn klanten doen hun dieren weg, waardoor ik met mijn onderneming (diervoeders) steeds minder inkomsten genereer;
- Op dit moment verkoop ik steeds meer afrasteringsmateriaal, maar die toename is maar tijdelijk. Uiteindelijk zullen mijn inkomsten terug lopen omdat steeds meer schapenhouders stoppen;
- Ik ben campinghouder middenin het Drents Friese Wold. Het feit dat hier zoveel wolven rondlopen schrikt kampeeders af. Ik heb minder boekingen daardoor. Mensen bellen en stellen er vragen over;
- Als fokker van dure sportpaarden ben ik steeds huiveriger om mijn veulens te weiden. Wat als ze gepakt worden door de wolven. Welke vergoeding krijg ik dan? Sommige veulens zijn duizenden euro's waard. En buiten dat vind ik het leed van dieren niet om aan te zien. Ik maak me grote zorgen om het voortbestaan van mijn bedrijf;
- Ik verdien mijn dagelijks brood met coaching en therapie met paarden. Omdat hier al meerdere keren wolven in de buurt van mijn paarden zijn geweest zijn ze alerter en schrikachtiger. Ook staan ze veel vaker op stal dan goed voor ze is, waardoor ze ook ander gedrag vertonen. Dit maakt het onveiliger voor mijn cliënten. Ik ben daar erg verdrietig over en overweeg om er mee te stoppen, nu ik mijn werk niet meer op de manier kan doen, zoals het hoort te zijn;
- Als hoefsmid is mijn werk gevaarlijker geworden. De paarden zijn schrikachtiger en alerter door de aanwezigheid van de wolven. Daarnaast zijn er ook klanten die hun paarden en pony's verkocht hebben, waardoor ik ook inkomsten mis;
- Wij gaan stoppen met ons jongvee opfokbedrijf. We kunnen de veiligheid van de dieren in de weide niet meer garanderen;
- We zijn gestopt met ons paardenopfok bedrijf. Klanten durven hun jonge paarden niet meer bij ons in de weide te laten lopen. En dat snap ik, we kunnen geen veiligheid bieden, daar moeten we eerlijk over zijn;
- Wij hebben na jaren hard werken een mooi en duurzaam schapen fokbedrijf en zoogkoeienbedrijf op weten te bouwen. We zijn, zoals het nu lijkt gedwongen om al onze dieren permanent op te moeten stallen en intensief uit te moeten mesten om nog een boterham te verdienen. Stoppen is de andere optie, maar dat gaan we niet doen. Dan zijn we onze inkomsten kwijt en dan...? En ja, wij plaatsen al een hele tijd wolfwerende rasters. Dit is echter vrijwel niet op te brengen voor meer dan 60 percelen;
- Veel annuleringen van gasten die met hun paard op vakantie zouden komen;
- Wij geven laagdrempelig en betaalbaar pony rijlessen aan kinderen. Doordat ik de pony's nu binnen op stal moet zetten stijgen de kosten en moet ik de prijzen voor de lessen verhogen. Ik overweeg zelfs om er helemaal mee te stoppen, omdat de financiële zorgen rondom een wolfwerende afrastering voor mij slopend zijn. Voor pony's krijg je immers geen subsidie in onze provincie.

Er zijn drie respondenten die aangeven dat ze in hun werk voordelen ervaren door de aanwezigheid van wolven. Deze zijn:

- In mijn werk ben ik een kwart van mijn tijd met het onderwerp wolf bezig. Als zelfstandige genereer ik extra inkomen met het maken van reportages over de wolf;
- Ik fok kuddebewakingshonden. De zaken gaan steeds beter, ik verkoop ook honden aan Duitsers en Belgen;
- Bij het informatiepunt waar ik werk, komen steeds meer mensen. Zeker 75% van de vragen gaan over wolven. Ondanks dat ik zelf wel zorgen heb, vind ik het toch leuk om er over te vertellen;

2.12 Impact op de beroepsbevolking

In de vorige paragraaf is aandacht besteed wat de impact van de wolven is op de bestaanszekerheid van mensen. Voornamelijk ondernemers hebben daarover hun ervaringen en zorgen verteld. Echter, ook mensen met een baan in loondienst ervaren de gevolgen van hun zorgen om de wolven in relatie tot hun werk. Er is sprake van thuis-werk interferentie en werk-thuis interferentie. Een uitleg van deze begrippen:

Werk-thuis interferentie (WTI): Dit verwijst naar het proces waarbij aspecten van je werk en thuissituatie elkaar wederzijds beïnvloeden. Emoties, gedragingen en cognities die je opdoet in het ene domein hebben invloed op het andere domein. Met andere woorden, als je werkstress ervaart, kan dit je thuissituatie beïnvloeden en vice versa.

Thuis-werk interferentie (TWI): Dit is het omgekeerde van WTI. Hierbij hebben de eisen en gebeurtenissen in je thuissituatie invloed op je werk. Als je bijvoorbeeld thuis problemen hebt, kan dit je concentratie en prestaties op het werk beïnvloeden (Schaufeli, 2020). In de enquête vertellen de respondenten welke aspecten van WTI en TWI ze ervaren. En ook tijdens gesprekken komt het veelvuldig aan de orde. Mensen vertellen over stress die ze ervaren als ze niet voor het donker thuis kunnen zijn van hun werk om hun dieren binnen te zetten, over de concentratieproblemen die ze hebben omdat de ongerustheid om hun dieren zo groot is en over onbegrip van collega's die in een stedelijke omgeving wonen en niet begrijpen waar iemand zich zo druk over maakt. Het komt zelfs voor dat er op het werk pestgedrag ontstaat, of dat de leidinggevende dreigt met ontslag omdat het woord "wolf" te vaak genoemd wordt. Ook geven mensen aan dat ze vaker thuis werken, terwijl ze wel graag op kantoor met de collega's samen zouden willen werken.

Mensen die met dieren werken, zoals schaapherders, dierenartsen, veehouders, dierfysiotherapeuten geven aan dat zij steeds meer moeite hebben met het verwerken van de gebeurtenissen die ze in hun werk meemaken. Daardoor zijn ze gespannen, slapen ze slecht en sommigen hebben zelfs nachtmerries en herbelevingen.

Dierenartsen en dierfysiotherapeuten aan het woord:

Steeds vaker kan een behandeladvies (24/7 weidegang) dat ik geef niet opgevolgd worden omdat het te gevaarlijk wordt door de wolven

Soms durf ik 's ochtends mijn telefoon niet meer op te nemen, omdat ik weet dat ik weer een aantal dieren uit hun lijden moet verlossen. Als dierenarts ben ik wel wat gewend, maar dit is absurd. Het dierenleed wat ik de afgelopen twee jaar heb gezien is verschrikkelijk.

Als dierfysiotherapeut kan ik merken dat paarden veel meer op stal staan dan goed voor ze is. We maken wat dierenwelzijn betreft echt een grote stap terug door het gevaar van de wolven.

Ik weet niet of ik mijn vak nog wel wil uitoefenen op deze manier. Ik heb ook keuringen in het slachthuis gedaan, maar wat ik nu zie is horror! Daar ben ik geen dierenarts voor geworden.

2.13 Impact op vrijetijdsbesteding

De verhalen over de impact van de aanwezigheid van wolven op het leven van mensen raakt ook flink aan de vrijetijdsbesteding. Mensen die in of nabij de natuurgebieden wonen waar wolven leven, zijn nauw verbonden met die natuur. Ze vertellen over hoe het vroeger voor hen was. Ze genieten van de natuur en de veranderingen in de seizoenen en van hoe donker het 's nachts is en hoe goed je dan de sterren kan zien. Ze wonen vaak middenin de natuur en zorgen er doorgaans goed voor, bijvoorbeeld door vogels in de winter bij te voeren, nestkastjes op te hangen, egelhuisjes en vleermuiskasten te plaatsen en in de tuin wat rommelhoekjes laten met bladeren, zodat dieren daar kunnen overwinteren. Ook zijn het de bewoners in natuurgebieden die vaak de rommel opruimen die toeristen achterlaten, zoals lintjes en kaartjes van speurtochten en lege verpakkingen. Door hun observaties van dieren in de natuur en het feit dat velen zelf dieren hebben, zijn ze doorgaans goed op de hoogte van het gedrag van (wilde) dieren.

Als deze mensen terugblikken op de tijd zonder wolven benoemen ze die tijd als “wonen in het paradijs” of “een tijd van onbezorgd genieten”. Met de komst van de wolven is hun woonomgeving onveilig geworden. De meeste mensen geven aan nog niet erg bang te zijn voor een ontmoeting met één enkele wolf, maar vooral angst te hebben als ze meerdere wolven tegenkomen.

Ouderen durven niet meer te wandelen of te fietsen in het wolventerritorium en kinderen mogen niet meer zelfstandig op de fiets door het bos. Kinderen zijn in tranen omdat ponykampen worden afgelast (www.dvhn.nl). De onberekenbaarheid van de wolven maakt dat mensen zich niet meer veilig voelen. En in het pikkedonker thuis komen, of de hond uitlaten vindt men ook niet prettig, omdat men geen hand voor ogen ziet in gebieden waar geen straatverlichting is.

In de enquête en in gesprekken geven talloze respondenten aan niet meer met hun hond in het bos te durven wandelen, omdat ze het te onvoorspelbaar vinden wat er kan gebeuren als ze met hun hond een roedel wolven tegenkomen. Ook durven mensen niet meer paard te rijden in de natuur. En als ze nog wel gaan, dan alleen in groepsverband of in de buurt van drukke wandel- en fietsroutes. Maar echt onbezorgd genieten is er niet meer bij.

© LiesbethVanDenHof

Afbeelding 7

Diverse verhalen:

Ik ben visueel beperkt, ik zie alleen datgene wat recht voor me is en dan ook nog heel wazig. Ik heb daarom een blindengeleide hond. Deze hond is mijn steun en toeverlaat. Sinds ik de hond heb kon ik weer zelfstandig naar buiten. Ik woon aan de rand van het bos, vlakbij een vlakke rolstoelroute, dus daar wandelde ik altijd graag. Vorig jaar was ik onderweg daar naar toe en toen werd mijn hond opeens erg onrustig. Dat maakte mij onzeker, want dat gebeurt eigenlijk nooit. Mijn hond trok aan zijn tuig waardoor ik sneller ging lopen, struikelde en ten val kwam. Een voorbijganger heeft me geholpen. Gelukkig had ik me niet echt pijn gedaan. Mijn hond bleef echter piepen en toen zei degene die mij overeind geholpen had dat er een wolf van het wandelpad kwam. Op andere honden reageert mijn geleidehond niet, dat heeft hij geleerd te negeren. Maar een wolf maakt mijn hond wel onrustig. Ik was blij dat die mevrouw even met mij mee naar huis is gelopen. Sindsdien ben ik nog niet weer alleen naar buiten geweest met mijn hond. Ik durf niet meer (mevrouw (42 jaar) uit Drenthe).

Ik ga ieder jaar een lang weekend op vakantie met mijn paard in Drenthe, om daar heerlijk in de natuur te rijden. Maar nu daar zoveel wolven rondlopen durf ik dat niet meer (jonge vrouw uit Hoofddorp).

Mijn vrouw en ik houden van muziek en gaan graag naar een festival in de zomer. Omdat onze dieren in de zomer altijd 24/7 buiten liepen en voldoende schuilgelegenheid en schoon drinkwater hadden konden wij dat soort activiteiten gemakkelijk ondernemen. Wij gaan namelijk nooit op vakantie, omdat dat te veel gedoe is met de verzorging van onze dieren. Daarom halen wij plezier uit het bezoeken van concerten en festivals. Maar sinds de komst van de wolven is dat niet meer wat het geweest is. Wij willen onze dieren niet buiten hebben lopen als het donker is. Zo kunnen wij dus nooit een volledige dag naar een festival. Het is altijd kiezen of we de dieren rond een uur of vijf binnen zetten en dan alleen het avondprogramma kunnen bijwonen of dat we de hoofdact aan het einde van de avond skippen om voor het donker thuis te zijn. Omdat de kaarten van de festivals doorgaans niet goedkoop zijn, zien wij er steeds vaker vanaf, omdat we toch maar de helft van het programma mee krijgen. Erg jammer! Tijdens de Coronacrisis waren zoveel mensen aan het jammeren dat ze hun vakanties, uitjes en pleziertjes zo misten en hun vrijheid terug wilden. Wij zijn door de komst van de wolven inmiddels heel veel vrijheden kwijt, maar daar wordt niet naar geluisterd (muziek liefhebber (54 jaar) uit de omgeving van het Drents Friese Wold).

Wij gingen altijd graag kamperen in Drenthe op een camping middenin de natuur. Ik zit er echter niet op te wachten dat we de hele tijd op onze hoede moeten zijn voor de steeds groter wordende groep wolven die daar rondloopt, als ik bijvoorbeeld in het donker naar het toiletgebouw loop. Ik zag laatst een filmpje dat er 8 (!) wolven bij iemand over het erf liepen. Stel je voor dat die over de camping komen lopen, terwijl onze peuter in het gras kruipt of onze hond daar bij de tent zit. Denkt nou niemand daarover na? Wij komen in 2024 voor het eerst sinds mijn eigen kindertijd niet naar Drenthe. Ik vind dat erg jammer, maar ik wil ontspannen kunnen genieten tijdens mijn vakantie en niet de hele tijd alert moeten zijn (vrouw (38 jaar) uit Heerhugowaard).

Sinds 2022 gaan wij niet meer op vakantie. Wij hadden altijd een dierenoppas die dan in ons huis kwam, maar met de stress om de wolven in relatie tot de zorg voor onze dieren wil ik niemand opzadelen. Wolf...bedankt! Wij niet op vakantie, maar onze oppas ook geen leuke tijd in ons huis (man (49 jaar) woonachtig op De Veluwe).

Onze dieren betekenden alles voor ons. De stress rondom de wolven trokken wij niet langer. We hebben onze pony's verkocht en zijn verhuisd naar een woning in het dorp. Minder zorgen, maar ook veel minder plezier (vrouw (59 jaar) uit de omgeving van het Drents Friese Wold).

3. Wolvenweetjes

3.1 Wolvengedrag

Wolven zijn sociale dieren die de voorkeur hebben om in een roedel te leven. Wolven kennen een grote verscheidenheid aan expressiemogelijkheden. Het bekende huilen is vooral bedoeld om te communiceren over langere afstanden. Afhankelijk van de omstandigheden kunnen wolven dit gehuil op afstanden van zes tot tien kilometer horen. Het afbakenen van het territorium – urineren met opgetilde achterpoot of keutels achterlaten op opvallende plekken – is voorbehouden aan de dominante dieren. Binnen de roedel wordt vooral gecommuniceerd via lichaamstaal. Onderdanige wolven begroeten anderen door onderwerping, met afgewende ogen, staart tussen de achterpoten, lage houding, oren naar achteren en een zacht gejang. Als wolven boos of bang zijn, laten ze dat meestal zien met ontblote tanden en gegrom (www.welkomwolf.be).

Wolven zijn roofdieren. Zij jagen individueel en in groepen. Als wolven in groepen jagen, werken ze efficiënt samen. Zo weten zij ook grotere prooien te doden, zoals buffels en elanden en soms zelfs beren. Door het vangen van een grotere prooi heeft de hele roedel weer een gevulde maag (BBC Earth, 2019).

Het lot van een roofdier als de wolf is, dat hij moet jagen om te kunnen eten. Anders dan bijvoorbeeld reeën en herten, groeit het voedsel niet onder zijn poten en in de buurt van zijn verblijfplaats. Het voedsel van de wolf verplaatst zich telkens. Een wolf moet dus gerichte inspanningen leveren om aan voedsel te komen. Hierbij blijkt dat van de keren dat wolven een prooi trachten te overheersen, zij daar maar in 10% van de gevallen succes mee hebben (Attenborough, 2009). Negen van de tien keer zal de potentiële maaltijd dus weten te ontsnappen! Dit gegeven is voor dierhouders bekend en daarmee hun grootste punt van zorg blootgelegd: immers...het vee dat binnen de omheining loopt kan niet ontsnappen en is daarmee een gemakkelijke prooi voor wolven. Het aanpassingsvermogen, de nieuwsgierigheid en inventiviteit van de wolf maakt, dat hij slim genoeg is om te leren hoe hij wolfwerende maatregelen kan omzeilen, om vervolgens toegang te krijgen tot deze gemakkelijke prooien met 100% kans op succes. Dit is inmiddels ook in Nederland gebleken. Er zijn vooral de afgelopen periode in Nederland meerdere aanvallen binnen een wolfwerend raster geweest (www.rtvdrenthe.nl).

Afbeelding 8

Dat een wolf hierbij regelmatig een grote slachtpartij aanricht is eveneens logisch te verklaren. Sommige mensen denken dat hij doodt voor de lol. Dat is een antropomorfische gedachte, een menselijke gedachte. Wilde dieren doden niet voor de lol, maar vanuit hun instinct. Wolven weten instinctmatig dat de meeste jachtpartijen zullen falen. Als zij dan in een omheind weiland terecht komen, raken ze in verwarring door het feit dat hun prooi niet verdwijnt. Hierdoor grijpen ze in het wilde weg om zich heen en richten ze regelmatig een bloedbad aan, waarbij ze nadat hun honger gestild is zwaargewonde dieren levend en bloedend achterlaten. Dit is de wolf niet kwalijk te nemen, deze handelt vanuit zijn instinct. Dit heet surplus killing. Vergelijk het met iemand die 1 minuut gratis mag winkelen...dan is het pakken wat je pakken kunt. Maar hoe groot is het drama voor de dieren en hun eigenaar, die geconfronteerd wordt met dit dierenleed (www.hln.be)?

3.2 Wolven in relatie tot hun omgeving

Sinds wolven zich permanent in Nederland gevestigd hebben, wordt er steeds meer over wolven geschreven en gepubliceerd. Ecologen en natuurorganisaties zien wolven als een aanwinst voor de natuur, omdat zij als toppredator voor meer natuurlijk evenwicht zorgen en daarnaast een aanwinst zijn voor de biodiversiteit. Dat laatste komt, beweren ecologen, vooral doordat wolven er voor zorgen dat reeën en andere grazers in de natuurgebieden, zich anders gaan gedragen. Zij zullen bepaalde plekken mijden, vanwege de aanwezigheid van wolven, waardoor jonge aanwas van planten en bomen meer kans krijgen om te groeien. Daarnaast komen er allerlei insecten en vogels, zoals raven af op de aangevreten kadavers die de wolven achterlaten (www.natuurmonumenten.nl).

Als deze verhalen verteld worden, verwijst men regelmatig naar het Yellowstone Park in de Verenigde Staten, waar in 1995 enkele tientallen Canadese wolven werden uitgezet (Sustainable Human, 2014). Jarenlang heeft men verkondigd dat de komst van de wolf gezorgd heeft voor een 'trofische cascade' die zich als een waterval doorheen het voedselweb verspreidde. Dit werd onderbouwd met het verhaal dat herten bepaalde plekken, bijvoorbeeld langs rivieren, gingen vermijden. Hierdoor kregen jonge boompjes de kans om te groeien en breidde het bos zich uit. Dit was goed nieuws voor de beverpopulatie, die ijverig aan het bouwen sloeg. Met hun imposante bouwwerken slaagden ze er in de loop van rivieren te verleggen. Er ontstond een nieuwe afwisseling van snel- en traagstromend water en hier en daar verschenen poeltjes in het landschap. De biodiversiteit nam toe: het aantal soorten vissen, vogels en insecten steeg zienderogen (www.onzenatuur.be). Ondertussen blijkt uit wetenschappelijk onderzoek dat deze theorie is

© LiesbethVanDenHof

achterhaald. Wolven blijken maar een piepklein aandeel in het geheel te hebben gehad, omdat er veel andere top-predatoren een rol hebben gespeeld, zoals coyotes, beren en zeker ook de mens, door middel van regulering door afschot. Ook is de populatie wolven zo snel gegroeid, dat het inmiddels noodzakelijk blijkt door jacht de wolvenpopulatie te reguleren (dit geldt overigens ook voor de andere toppredatoren), omdat het voortbestaan van diverse prooidieren en daarmee het de biodiversiteit in het gebied in gevaar komt (www.accuwether.com). Het is een logische gedachte, dat zulke processen in meer

Afbeelding 9

dichtbevolkte gebieden grote gevolgen zullen hebben voor de bewoners, hun vee en hun huisdieren (Geist, 2009).

Daarnaast is het absurd om een gebied als Yellowstonepark te vergelijken met de situatie in Nederland. Ter informatie: Yellowstone Park is 9000 km² groot en er wonen ongeveer 35 mensen (allemaal medewerkers van het park), er loopt geen vee en de wolven die zich buiten het park begeven worden onherroepelijk dood geschoten (www.washingtonpost.com). Het Drents Friese Wold is slechts 65 km² groot en de Veluwe 2000 km², waarbij deze gebieden dichtbevolkt zijn met dorpen en steden, vele weidedieren daar hun thuis hebben en duizenden toeristen de natuurgebieden bezoeken. Een wolvenroedel heeft 200 – 300 km² leefgebied nodig.

3.3 De wolf als verlosser van onze schuld

In de wolvendiscussie is regelmatig sprake van ontkenning ten aanzien van de schaduwzijde die het tolereren van wolven in dichtbevolkt gebied met zich meebrengt. Zelfs als feitelijk bewezen gebeurtenissen uit de praktijk de ontkenning direct kunnen weerleggen. Hoe komt het dat weldenkende mensen een blinde vlek kunnen krijgen rondom het onderwerp “wolf”? Hoe kan het dat mensen volledig losgezongen raken van de dagelijkse praktijk, die recht onder hun neus plaatsvindt?

Hiervoor moet eerst gekeken worden naar waar de wolf voor staat in de beleving van mensen. Bij veel wolvenliefhebbers is de wolf een “feel good feature”. Dit heeft alles te maken met de boodschap die mensen al vanaf de jaren '70 om de oren geslagen krijgen: “Wij mensen maken een puinhoop van onze planeet aarde, wij vervuilen, wij putten de aarde uit, wij mishandelen dieren, het gaat slecht met de natuur en de biodiversiteit, de insecten sterven uit, het poolijs smelt steeds sneller en in de oceanen bevindt zich plastic soep”. En omdat het inderdaad zo is dat er mensen zijn die op veel punten onzorgvuldig met de leefomgeving om gaan, kunnen er al dan niet bewust schuldgevoelens en schaamte ontstaan. Als dan vervolgens een tegengeluid te horen is: “Het gaat goed met de natuur, want de wolf is terug”, dan verzacht die boodschap het lijden door het schuldgevoel, waardoor mensen zich beter gaan voelen. En om dat goede gevoel niet te verliezen, houden mensen vast aan de positieve kant en ontkennen mensen (on)bewust datgene wat afbreuk zou kunnen doen aan het goede gevoel (Helleman, 2017).

Dat vasthouden aan het positieve gevoel gaat in bepaalde gevallen heel ver. Zo ver, dat er wetenschappers zijn die spirituele eigenschappen toedichten aan de wolf en de wolf als leermeester en goeroe, als voorbeeld voor de mens en als redder van de aarde presenteren. Slechts één van de voorbeelden hiervan is Elli Radinger, die jarenlang de wolven in Yellowstone Park heeft bestudeerd. In een lyrisch betoog vertelt zij dat wij door te kijken en te leren van wolven, zelf een beter mens kunnen worden. Leef als de wolf en je zult gelukkig zijn en de mensen om je heen daarmee inspireren. Daarvoor hoeft men slechts de volgende regels van een wolvenroedel na te leven:

- Houd van je familie;
- Zorg goed voor degenen die aan je zijn toevertrouwd;
- Geef niet op;
- Maak altijd tijd om plezier te hebben.

Vanuit dezelfde basis zijn er vele boeken en artikelen geschreven die de wolf verheerlijken als bovennatuurlijk en spiritueel fenomeen (Radinger, 2018). Maar feitelijk gezien is dit natuurlijk absurd en zijn wolven gewoon één van de vele diersoorten op aarde, met hun door de evolutie ontwikkelde eigenschappen die ze helpen om in de rauwe werkelijkheid van de natuur te overleven. Het is wel begrijpelijk dat mensen meer affiniteit hebben met wolven,

dan met bijvoorbeeld mieren. Terwijl mieren ook ingenieuze systemen hebben ontwikkeld om te overleven en bijzonder goed kunnen samenwerken wordt dat niet voor het voetlicht gebracht als zijnde wijze les voor mensen. Wolven zijn de voorouders van onze honden, waardoor hun uiterlijk en hun gedrag voor mensen herkenbaar is en dat versterkt het gevoel van verbondenheid met wolven. En daarmee ook de liefde die mensen voor het dier voelen. Maar ook hier geldt: Liefde maakt blind (www.telegraaf.nl)! Want hoe pakt het uit als diezelfde mensen beseffen dat het dier, dat hen dat goede gevoel bezorgt, zich schuldig maakt aan ongelofelijk veel dierenleed, stress bij vele mensen? Zou dat een nieuwe oorzaak voor schuldgevoel kunnen worden?

Afbeelding 10

3.4 Risico's voor mensen

De heersende opvatting is dat wolven schuw zijn en dat mensen zich daarom geen zorgen hoeven maken dat ze aangevallen worden door wolven. Een opvatting die wetenschapper Dr. Valerius Geist ook had, totdat hij na zijn pensionering samen met zijn vrouw door wolven in het nauw werd gedreven en zich ternauwernood wist te redden door op een tractor te klimmen. Vanaf dat moment ging Geist zich meer verdiepen in het potentiële gevaar van wolven voor volwassen mensen en kinderen.

Geist ontdekte dat dat wolven zich verre houden van mens en vee, zolang ze bejaagd worden en genoeg te eten hebben in hun directe leefomgeving. Echter, zolang wolven beschermd zijn en van mensen niets te vrezen hebben, ziet Geist gewening (habituatie) van de wolf aan de mens als het grote gevaar. Omdat in hoofdstuk 1 is vastgesteld dat het in Nederland onmogelijk is dat wolven schuw blijven is het interessant om eens te kijken naar de zeven fasen die Geist onderscheidt en die te vergelijken met gebeurtenissen in Nederland:

Wanneer wolven zich ergens vestigen, dan treedt het volgende op:

Fase	Beschrijving van Geist	Gebeurtenissen in NL
1	De prooidieren (veelal hertachtigen) worden minder en de overblijvers laten zich nauwelijks nog zien in de natuur. Daarentegen zijn ze vaker te zien in de nabijheid van de mens (stad, boerderijen), waar ze veiligheid zoeken. De wolf laat zich nauwelijks zien, is extreem schuw.	- De Moeflons op de Hoge Veluwe zijn vrijwel verdwenen - Reeën worden rondom het Drents Friese Wold nabij huizen gezien
2	Wolven naderen 's nachts de huizen/steden.	Dit gebeurt vrijwel dagelijks rondom het DFW en op de Veluwe
3	Wolven laten zich overdag zien en bestuderen de mensen vanaf een afstand.	Wekelijkse meldingen, zowel DFW, Midden-Drenthe als de Veluwe. Soms meerdere meldingen op 1 dag op verschillende plekken
4	Wolven vallen overdag vlak bij de huizen honden en vee aan. Mensen zijn nog geen prooi, maar worden dreigend toegegrond.	Honden nog niet, maar vee wel op meerdere plekken. Ook overdag op de Ginkelse hei. En het grommen is reeds een paar keer gemeld
5	De aanvallen op vee worden frequenter. Ook worden meer koeien en paarden hevig verminkt of gedood. Ruiters (of boeren op de tractor) worden gevolgd en omsingeld, maar nog niet aangevallen.	Dagelijks zijn er aanvallen op vee. Ook achter wolfwerend raster. Ook koeien en paarden zijn reeds slachtoffer of doel. In het voorjaar van 2023 werd een ruiter achtervolgd
6	De wolf komt steeds dichterbij de mens, snuffelt aan de wandelaar, knabbelt aan zijn kleren, laat zich niet meer echt verjagen. Het lijkt heel leuk en speels, maar in werkelijkheid is hij aan het onderzoeken of de mens een mogelijke prooi is.	De wolf op de Hoge Veluwe en de wolf in Oude Willem kwam erg dichtbij. Op de Utrechtse Heuvelrug viel een wolf uit naar een hond
7	In deze fase bereikt de escalatie de top. De aanvallen op de mens zijn nog wat onhandig, en een forse man (type Canadese houthakker) kan zich nog wel verdedigen, maar tegen een roedel is de mens kansloos. Ook met een geweer	Op 9 juli 2023 is in Wapse een man aangevallen en in zijn arm gebeten door een wolf. De betreffende wolf is later doodgeschoten. Er heeft zich tot nu toe nog geen tweede aanval op een mens voorgedaan.

Tabel 7

In hoofdstuk 2 is reeds benoemd dat mensen vooral zorgen hebben om meerdere wolven tegen te komen in bepaalde situaties. Natuurorganisaties, BIJ12, Wolven in Nederland en andere organisaties publiceren regelmatig tips wat je moet doen als je een wolf ziet (zie afbeelding 12). De mensen die dagelijks te maken hebben met het leven in wolvegebied hebben juist zorgen over de momenten dat je de wolven NIET ziet. Bijvoorbeeld in het donker, of dat je al hardlopend met je hond vlak langs een groep van meerdere wolven komt die zich schuil houdt tussen de bomen. Juist op zulke momenten zou je (onbewust) dingen kunnen doen die juist in de adviezen afgeraden worden, zoals van de wolven af rennen. Wat vele mensen in dat kader aangeven opmerkelijk te vinden, is het feit dat er in Nederland geen waarschuwing-borden hangen, zoals dat wel in het buitenland vaak wel gebruikelijk is (zie afbeelding 11).

Afbeelding 11

Afbeelding 13

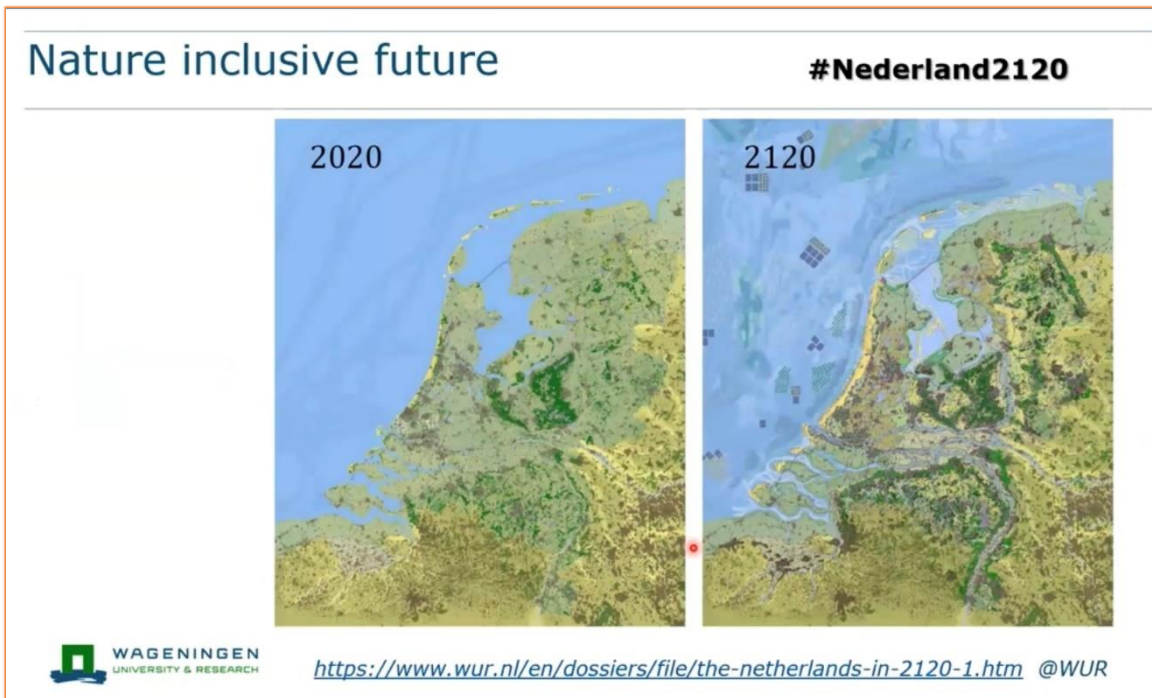
3.5 De koers in Nederland

In Nederland worden op dit moment alle pijlen gericht op rewilding en het beschermen van diverse soorten planten en dieren waarin de wolf het meest in het oog springende dier is. De wensen en plannen die vanuit de organisaties die zich met rewilding bezig houden gepresenteerd worden, hebben als doel om Nederland te veranderen in één groot natuurgebied, waarbij mensen zich concentreren in stedelijk gebied waardoor alles wat daar buiten ligt middels “laissez-faire beleid” kan verwilderen. Men vertrouwt daarbij op de zelfregulering van de natuur en plaatst daarmee de mens buiten de natuur, omdat die daar geen rol meer in speelt. Dit toekomstbeeld is vanuit idealisme tot stand gekomen en wordt op verschillende manieren financieel flink ondersteund (www.arkrewilding.nl en www.faanabescherming.nl).

Maar hoe realistisch zijn deze plannen eigenlijk? Is het in een land als Nederland wel haalbaar om op deze manier met natuurontwikkeling om te gaan? Een land wat voor grote uitdagingen staat ten aanzien van zeer snelle bevolkingsgroei, huisvestingsproblemen, vervoersproblemen en enorme wachtlijsten in de gezondheidszorg? Door twee kaartjes

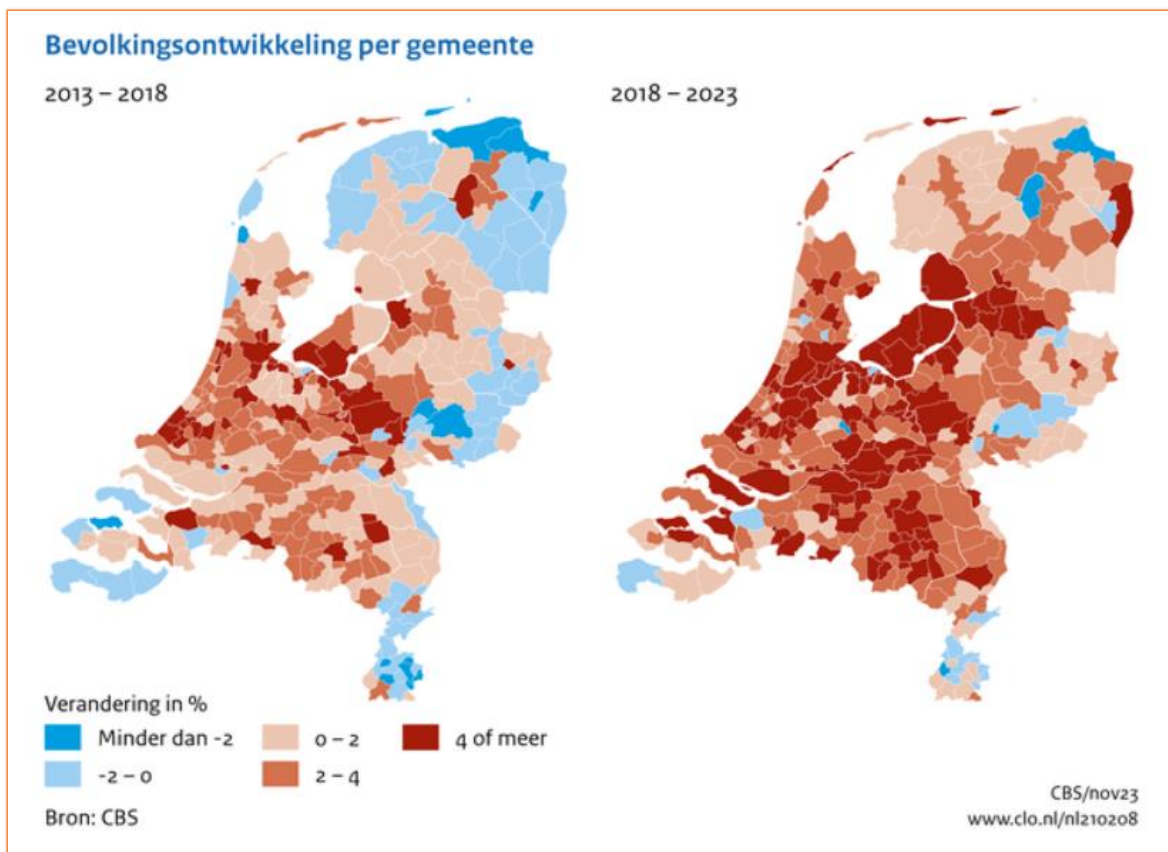
naast elkaar te leggen wordt meteen inzichtelijk hoe de idealistische plannen zich tot de realiteit van Nederland verhouden (zie afbeelding 14 en 15).

Het ideaal vanuit rewilding:

Afbeelding 14

De realiteit ten aanzien van de groei van de bevolking in Nederland:

Afbeelding 15

Wie goed naar de kaartjes kijkt heeft geen toelichting nodig, omdat het overduidelijk is dat de realiteit het wensdenken overruled. Te meer omdat reeds bekend is dat het einde van de groeispurt van de bevolking in Nederland nog lang niet in zicht is, met een prognose van 20,6 miljoen inwoners in 2070 (www.cbs.nl).

3.6 De gotspe van het Roodkapje-syndroom en andere dooddoeners

De wolf is in Nederland één van de meest besproken onderwerpen. De gemoederen lopen aan beide kanten regelmatig hoog op en er is sprake van polarisatie. Er wordt geredeneerd vanuit het “voor of tegen de wolf” zijn. Maar in werkelijkheid is het niet zo zwart wit te stellen. Dierhouders zijn vooral verdrietig, gestresst, wanhopig en gefrustreerd, maar dat maakt hen nog geen wolvenhaters. Wel hebben ze een hekel aan wat de wolf in hun leven teweeg brengt. Mensen die zich verheugen over de wolf in Nederland zijn vaak verblind door de liefde voor het dier en het gevoel dat ze door het voor de wolf op te nemen iets goeds voor de natuur doen. Vanuit het idee dat de mens iets goed te maken heeft. Maar dat maakt nog niet dat ze de problemen die de wolven met zich meebrengen niet zien. De polarisatie en daarmee de frustratie komt vooral op gang door een klein groepje mensen dat van alles verzint om de ander belachelijk te maken om zichzelf op het schild te hijsen als “de goede kant van het onderwerp wolf”.

Een voorbeeld hiervan is de aanmatigende term “Roodkapjesyndroom”. Dit verzonnen syndroom wordt toegedicht aan mensen die zorgen en angst voor de wolven hebben. Maar hoe zit het eigenlijk met dat sprookje van Roodkapje? Sprookjes zijn ontstaan om op een verhalende manier bepaalde boodschappen, vaak waarschuwingen over te brengen. Het moraal van het verhaal van Roodkapje is, dat zij ondanks allerlei waarschuwingen om op te passen voor de grote, boze wolf, uiteindelijk toch naïef en vriendelijk een gesprekje met de wolf aanknoopte en hem vertelde dat ze onderweg was naar haar grootmoeder. Die naïviteit werd zowel grootmoeder, als Roodkapje zelf fataal. Dit betekent dat iemand die zorgen heeft over de wolven, niet vergeleken kan worden met het zorgeloze en naïeve Roodkapje, maar juist degene die de zorgen en angst bagatelliseren (www.verkenjegeest.com)!

Een andere opmerking die vaak gehoord wordt is dat mensen niet moeilijk moeten doen als hun dieren door de wolf gepakt zijn, omdat “ze uiteindelijk toch naar de slacht gegaan waren”. Dit is op zijn minst bizar te noemen. Ten eerste omdat er ook dieren zijn die niet naar de slacht gaan. Ten tweede omdat een dier bij de slager een snelle dood krijgt, waar strenge controles op zijn en niet levend aangevreten wordt. En als laatste, omdat het absurd is om uit de mond van mensen die dusdanig begaan met dieren zijn dat ze het slachten van dieren veroordelen, te horen dat ze die zelfde dieren klaarblijkelijk geen prettig en stressvrij leven in de weide toewensen. En het volkomen acceptabel lijken te vinden dat de dieren opgejaagd worden en levend aangevreten worden door wolven die op dat moment pakken wat ze pakken kunnen. Zo’n redenatie gaat toch alle logica voorbij?

En dan is er nog de veel gehoorde opmerking dat honden veel gevaarlijker zijn dan wolven. Wat op zich ook een bijzondere opvatting is, aangezien wolven de wilde voorouder van de huishond zijn en wilde dieren per definitie onberekenbaarder zijn dan gedomesticeerde dieren. De fabel dat honden veel meer schapen doden dan wolven wordt in het eerste essay Wij(s) met wolven reeds ontkracht, dat hoeft hier niet herhaald te worden (www.lc.nl).

De volgende mantra wordt ook vaak gehoord: “De wolf is er nu eenmaal, dus we zullen er aan moeten wennen en er mee moeten leren leven”. Dit is een uitvloeisel van de Laissez-faire opvatting dat de mens zich nergens meer mee mag bemoeien. Want als men in andere landen nulstand gebieden kan realiseren en handhaven, dan kan dat in het piepkleine Nederland ook. Het is slechts een kwestie van willen en dan is het met één pennenstreek geregeld door de politiek!

In navolging op het vorige punt wordt ook stelselmatig geroepen dat we beter naar het

buitenland moeten kijken. Naar landen waar ze al veel langer samenleven met wolven. Als ze in andere landen vreedzaam samen kunnen leven met wolven, dan moet dat in Nederland ook kunnen, zo luidt hun opvatting. Voor het schrijven van dit essay zijn vele gesprekken gevoerd, ook met mensen met ervaring met wolven in andere landen. Deze mensen hebben verschillende achtergronden, zoals bioloog, ecooloog, dierenarts, schaapherder, geitenhoeder, politiek bestuurder etc. En een opsomming van de landen: België, Duitsland, Frankrijk, Spanje, Slovenië, Polen, Kosovo, Zweden, Noorwegen, Roemenië, Canada en Irak. Met de informatie die verkregen is kan de volgende vergelijking gemaakt worden:

Situatie	Nederland	Voorbeeld uit het buitenland
Schapen grazen in de natuur	Soms wordt wolfwerend hekwerk geplaatst, en op enkele plaatsen lopen er kuddebewakingshonden bij Veel vee in natuurgebieden is onbeschermd, omdat omheinen te complex is	Roemenië: Herders overnachten bij de nachtkraal in een hutje, honden bij de schapen, wolvenklemmen rondom buiten de kraal. Als de honden blaffen en er zijn wolven, dan schiet de herder ze dood. Een enkele keer vinden ze 's ochtends een wolf in een klem. Niet zelden is deze dan deels aangevreten door zijn soortgenoten. Soms leeft de wolf dan nog.
		Irak: Hetzelfde principe als in Roemenië. Alleen geen waakhonden die de herders in hun tentjes waarschuwen, maar pakezels die de nomadische herders bij zich hebben, die als ze verder trekken hun tenten en kookgerei dragen. De ezels baken als ze een wolf zien, zo worden de herders gewaarschuwd (hier komt de fabel vandaan dat ezels de kudde verdedigen). Vervolgens worden de wolven doodgeschoten. Soms wordt geprobeerd met een schot in de lucht de wolven te verjagen, maar als ze terug komen wordt er gericht geschoten.
Lopen door wolvegebied	Als je een wolf tegenkomt, geniet dan van het moment. Als hij te dicht bij komt, klap dan in je handen. Wees niet bang, de wolf is bang voor jou dan jij voor hem!	Polen: Door wolvegebied lopen doe je in principe niet. Als je een roedel tegenkomt kan dat echt gevaarlijk zijn. Zeker in het donker of als je een hond bij je hebt. Als je toch echt door het gebied moet lopen, neem dan een wapen mee.
		Canada: Korte reactie: geweer mee!
Wolven lopen door steden en dorpen	Wat leuk! En wat uniek! En als de wolf gestresst is: Ach...wat zielig!	Kosovo: deze wolf of wolven worden zo snel mogelijk doodgeschoten. Er op jagen houdt de wolven schuw, dus heel vaak komt het niet voor.
		Slovenië: dat komt eigenlijk zelden voor, omdat er direct op ze geschoten wordt als ze te dicht bij komen.
Wolf komt dichtbij mensen	Fotografen verzamelen zich rond de wolf, voeren de wolven en delen hun foto's gretig op social media.	Zweden: Zo'n wolf is te tam. Dat is de eerste die geschoten wordt als de jacht in het kader van regulering begint.
		Noorwegen: Iedereen die buiten het toegewezen wolvegebied woont en een wolf op zijn erf krijgt mag deze gelijk dood schieten. In de wolvezone ligt dat anders, maar als de wolf dichtbij blijft komen wordt hij ook dood geschoten.

Facebookprofiel van een herder uit Kosovo: <https://www.facebook.com/dhiteekuqe.zylfaj>

4. Wrap up

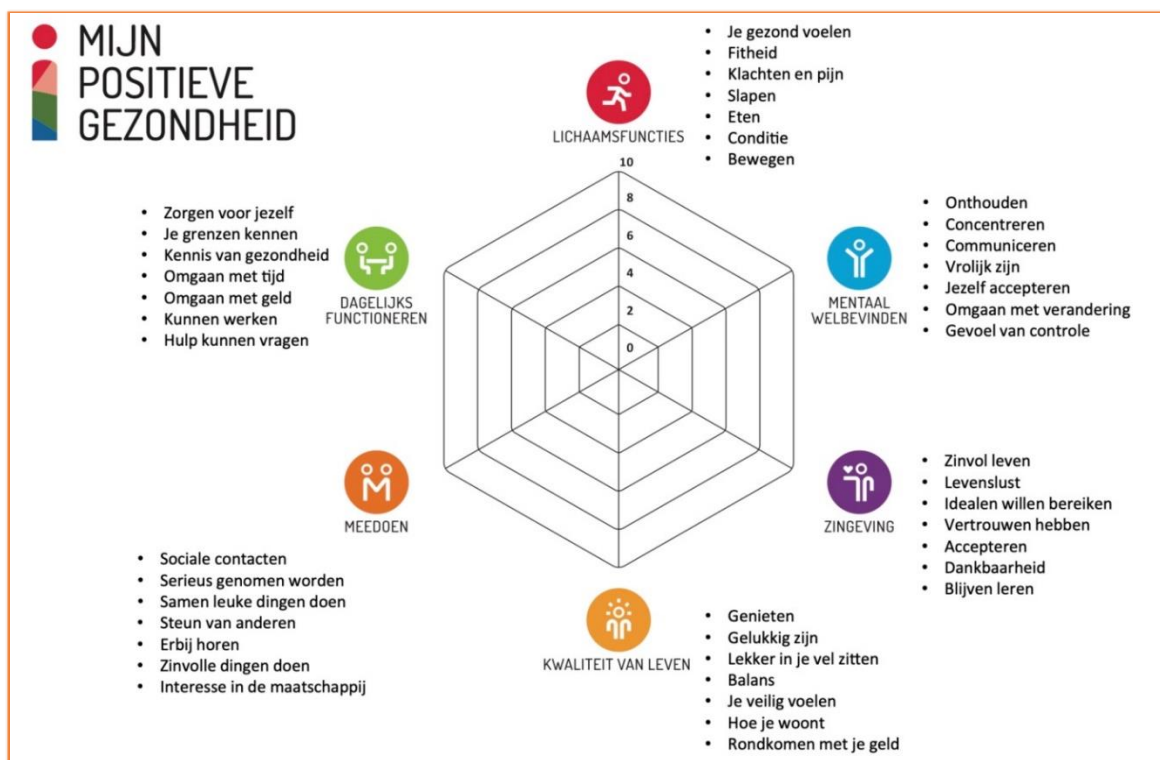
4.1 Positieve gezondheid

Er is een landelijke beweging gaande waarbij gestuurd wordt op het geluk van inwoners in het kader van healthy ageing. Gezond zijn en gezond blijven is belangrijk voor iedereen. Voor een goede gezondheid van inwoners spelen meerdere factoren een rol. Vaak gaat het om een optelsom van deze factoren. Daarom is samenhangend beleid en een integrale aanpak belangrijk. Dat gebeurt meer en meer door gebiedsgericht te werken en inwoners te betrekken bij hun leefomgeving. Steeds meer gemeenten gebruiken daarvoor het gedachtengoed van Positieve Gezondheid van Machteld Huber als basis.

Machteld Huber introduceerde in 2011 het concept positieve gezondheid in Nederland. In dit concept wordt gezondheid niet meer gezien als de aan- of afwezigheid van ziekte, maar als het vermogen van mensen om met de fysieke, emotionele en sociale uitdagingen van het leven om te gaan en zoveel mogelijk de eigen regie te voeren. Positieve gezondheid gaat uit van de veerkracht van mensen, waarbij gebleken is dat beweging en een zinvolle invulling van het leven een positief effect hebben op gezondheid en gezondheidsbeleving (IPH, 2022).

Het gedachtengoed van positieve gezondheid is uitgewerkt in zes dimensies. Deze zijn:

- Lichaamsfuncties : Ik voel me gezond en fit
- Mentaal welbevinden : Ik voel me vrolijk
- Zingeving : Ik heb vertrouwen in mijn eigen toekomst
- Kwaliteit van leven : Ik geniet van mijn leven
- Meedoen : Ik heb goed contact met andere mensen
- Dagelijks leven : Ik kan goed voor mezelf zorgen

Afbeelding 16 Bron: IPH.nl

In dit spinnenweb staan een aantal indicatoren die direct van toepassing zijn, als het gaat om het welbevinden van mensen in relatie tot de wolvenproblematiek. In de voorgaande hoofdstukken is aan de orde gekomen, dat mensen zich niet meer veilig voelen en zich niet serieus genomen voelen, waar het gaat om de zorgen om hun dieren en zichzelf. Ze ervaren een gevoel van te kort schieten in de zorg voor hun dieren, vanuit de onmacht die ze ervaren of ze missen steun van anderen. Ook blijkt uit de enquête en de gesprekken dat mensen die wonen in wolvengebieden enorm inleveren op hun kwaliteit van leven en de zingeving. Tel daarbij op dat er ook in flinke mate sprake is van thuis-werk interferentie en werk-thuis interferentie en dan kan de conclusie getrokken worden dat er onherroepelijk serieuze gezondheidsrisico's voortkomen uit de aanwezigheid van wolven in Nederland. Te denken valt hierbij aan burn-out, hartklachten, maagzweren, depressie en andere aandoeningen die stress gerelateerd zijn (www.uza.be). En dat terwijl de gezondheidszorg in Nederland flink onder druk staat (www.nza.nl)!

4.2 Tegengestelde doelen

Tegengestelde doelen kunnen conflicten veroorzaken tussen individuen of organisaties. Het nastreven van tegengestelde doelen kan leiden tot frustratie en verwarring. Waar het de wolf betreft is er op meerdere gebieden sprake van tegenstrijdigheden die bij mensen die er mee te maken hebben leiden tot frustratie. Uit de enquête blijkt dat mensen zich te kort voelen schieten in de zorg voor hun dieren. Dat komt doordat het beschermen van de dieren dwars tegen de stroom in gaat die de afgelopen dertig jaar is ingezet. Namelijk, je dieren zoveel mogelijk vrijheden geven, zoveel mogelijk weidegang en frisse lucht en gelegenheid om natuurlijk gedrag te vertonen binnen een veilige omheining. Nu de wolven er zijn worden de verworvenheden van de afgelopen dertig jaar ineens over boord gegooid en worden de dieren terug de stallen in gedreven. Dit brengt frustratie, conflicten en verwarring met zich mee en uit zich in een chronisch gevoel van tekort schieten ten aanzien van de dieren. Ook dit brengt gezondheidsrisico's met zich mee (www.sociaalweb.nl).

Ook natuurorganisaties hanteren tegengestelde doelen in relatie tot de wolven. Enerzijds wil men wolven volledig hun gang laten gaan in Nederland, terwijl anderzijds ook begrazing voor een natuurlijk beheer van de gebieden een grote wens is. Vroeg of laat zal blijken dat dat niet samen gaat (www.arkrewilding.nl). Een boswachter op de Veluwe zegt daarover: "Ik ervaar gewetenswroeging voor de dieren die we inzetten voor de begrazing. Mijn zorgen daarover kan ik ook niet uiten, omdat dat niet strookt met het communicatiebeleid van mijn werkgever".

Daarnaast willen natuurorganisaties de natuur zoveel mogelijk ontdoen van hekwerken, omdat de wilde dieren daar ernstig door gehinderd worden. Terwijl aan de andere kant het plaatsen van wolfwerende rasters overal aangemoedigd wordt (www.arkrewilding.nl). Dan blijkt dat de belangen van het overig wild haaks staan op het beschermen van de dieren die voor natuurbegrazing in worden gezet en het beschermen van de weidedieren in de omgeving van de natuurgebieden.

5. Tot slot

In dit essay is een uitgebreide toelichting gegeven op de situatie rondom de aanwezigheid van wolven in Nederland en waar mensen die in wolvengebieden wonen of recreëren dagelijks mee te maken hebben. Er is veel informatie uit eerste hand gegeven. Het zou waardevol zijn als er hiermee meer begrip komt voor datgene waar mensen tegenaan lopen. Het is dringend nodig dat er op een volwassen manier gelijkwaardige gesprekken kunnen worden gevoerd over dit onderwerp. Te vaak monden gesprekken uit in bedreigingen over en weer. Ook zou inmiddels bij iedereen het besef ingedaald moeten zijn dat het experiment

“wolf in dichtbevolkt cultuurlandschap” op een grote catastrofe uitdraait. En dat de Laissez-faire houding daar alleen maar aan bijdraagt. Zoveel mensen en zoveel dieren die dagelijks te lijden hebben onder de aanwezigheid van wolven. Die gezondheidsklachten ontwikkelen door chronische stress. En dat in een land waar allerlei maatregelen getroffen worden om de bevolking gezonder te maken, met anti-rook beleid, Nix18, suikertaks en noem maar op. En ondertussen hopen gezondheidsklachten zich op bij mensen die met de gevolgen van de wolven te maken hebben. Het heeft veel overeenkomsten met datgene wat zich in het aardbevingsgebied in Groningen heeft afgespeeld. Het is te hopen dat er in deze wolvencrisis eerder ingegrepen gaat worden. De welzijnsproblemen van mens en dier nemen toe. De emotionele schade die aangericht wordt groeit. Een interventie is hard nodig! In Europees verband bezien is de wolf geen bedreigde diersoort meer. De gunstige staat van instandhouding is op Europees niveau allang bereikt. Ook de wolf verdient het om te leven in gebieden waar hij tot zijn recht komt en niet verguisd zal worden en waar mensen het recht in eigen hand gaan nemen, met alle gevolgen van dien.

Feitelijk gezien is het bizar dat hetgeen dat wolvenliefhebbers de schapenhouders verwijten (de dieren worden alleen maar gefokt voor de slacht) door henzelf in de praktijk gebracht wordt met de wolven: eerst flink laten voortplanten en vermeerderen en daarna als het uit de hand loopt moeten er meer wolven geëlimineerd worden, dan wanneer er tijdig was ingegrepen. Wie de wolf echt een warm hart toedraagt en de wolf wil beschermen zal er voor zorgen dat de wolven op een plek gehouden worden waar hun welzijn niet in het gedrang komt (www.zoogdierenvereniging.nl). Het voort laten duren van de huidige situatie zal gaan escaleren en uitlopen op onwenselijke situaties waarin wanhopige mensen het recht in eigen hand gaan nemen, zoals dat elders in de wereld ook gebeurt. Bijvoorbeeld het vergiftigen van wolven in Italië en in enkele gebieden in Canada (www.rewildingeurope.com en www.raincoast.com).

Daarom eindigt dit essay met de volgende vraag:

Welke waarde heeft de wolf waardoor we zo krampachtig willen bewijzen dat het moet lukken in Nederland, als daar zoveel leed, zorg en verdriet tegenover staat?

Laten we allemaal met elkaar het gezonde verstand gebruiken om datgene te doen wat het beste is voor alle partijen!

Bronnenlijst

Literatuur:

- Bass, R., 1998, *The new wolves*, Rowman & Littlefield
- Bieleman, J., 2008, *Boeren in Nederland*, Uitgeverij Boom, Amsterdam
- Budiansky, S., (2002), *De aard van het paard*, Utrecht: Het Spectrum
- Ekamper, P., Erf, van der, R., Gaag, van der, N., Henkens, K., Imhoff, van, E., Poppel, van, F., 2003, *Bevolkingsatlas van Nederland: Demografische ontwikkelingen van 1850 tot heden*, Uitgeverij Elmar, Den Haag
- Federatie Particulier Grondbezit, 2022, Position paper
- Geist, V., (2009), *Wolves – When Ignorance Is Bliss*, University of Calgary
- Gereadts, G., 1981, *Is angst voor wolven terecht*, Maasgouw
- Helleman, V. (2017). *De Emotie Encyclopedie. Gevoel als navigatiesysteem naar een gelukkig leven*, Leven in vrijheid, Etten-Leur
- Linnell, J. D. C., Kovtun, E. & Rouart, I. 2021, *Wolf attacks on humans: an update for 2002–2020. NINA Report*, Norwegian Institute for Nature Research, Trondheim
- Radinger, E., 2018, *De wijsheid van wolven*, A.W. Bruna Uitgevers
- Rijk, de, J.H., 1985, *Wolven in Nederland: een samenvatting van de historische gegevens*, Huid en haar, SBZZ
- Schaufeli, W., 2020, *De psychologie van arbeid en gezondheid*, Bohn Stafleu van Loghum
- Serpell, J.A., 2021, *Commensalism or Cross-Species Adoption? A Critical Review of* Philadelphia
- Verhoeven, N. (2007) *Wat is onderzoek*, Amsterdam: Boom
- Wayne, R.K., vonHoldt, B.M., 2012, *Evolutionary genomics of dog domestication*, Mamm Genome
- Woud, van der, A., 2020, *Het landschap, de mensen*, Uitgeverij Prometheus, Amsterdam

Internet:

Inleiding:

- <https://www.rtvutrecht.nl/nieuws/3675710/utrechtse-heuvelrug-officieel-aangemerkt-als-territorium-van-de-wolf>
- <https://www.naturetoday.com/intl/nl/nature-reports/message/?msg=31339#:~:text=27%2DSEP%2D2023%20%2D%20In,wolvenparen%20die%20jongen%20hebben%20gehad.>
- [https://irp.cdn-website.com/e87b059b/files/uploaded/Essay%20Wij\(s\)%20met%20wolven%20-%20Annet%20Muller-107fc4d5.pdf](https://irp.cdn-website.com/e87b059b/files/uploaded/Essay%20Wij(s)%20met%20wolven%20-%20Annet%20Muller-107fc4d5.pdf)
- <https://www.wolveninnederland.nl>
- <https://www.staatsbosbeheer.nl/over-staatsbosbeheer/blijf-op-de-hoogte/nieuws/2020/03/wolven-op-nieuwe-plekken>
- <https://www.natuurmonumenten.nl/dieren/wolf>
- <https://www.rijksoverheid.nl/onderwerpen/natuur-en-biodiversiteit/wolf-in-nederland>

<https://www.jagersvereniging.nl/nieuws/raad-voor-dieraangelegenheden-zet-verkenning-maatschappelijke-dialoog-wolf-voort/>

<https://www.rda.nl/publicaties/verslagen/2023/11/21/qa>

Hoofdstuk 1:

<https://nos.nl/artikel/2505011-advies-aan-regering-matig-migratie-maar-voorkom-krimp-bevolking>

<https://www.wolvenin nederland.nl/de-wolf-terug-nederland/basisinformatie-wolven>

<https://www.nieuweoogst.nl/nieuws/2024/02/15/ruim-honderd-wolven-in-nederland-veroorzaken-steeds-meer-schade>

<https://www.gelderlander.nl/arnhem/aantal-meldingen-over-wolven-stijgt-snel-zijn-het-er-steeds-meer-of-is-er-iets-anders-aan-de-hand~afc225f1/>

<https://www.gld.nl/nieuws/8071027/de-wolf-in-2023-record-aantal-schademeldingen>

<https://www.rtlnieuws.nl/editienl/artikel/5378655/wolf-achtertuin-doet-inchem-slapen-verdoofd-vrijgelaten>

<https://dvhn.nl/drenthe/Jonge-wolf-laait-zich-fotograferen-28740123.html>

<https://www.underlupen.no/index.php/rovdyr/hvor-er-ulvesonen>

<https://kommunikasjon.ntb.no/pressemelding/18027173/startskudd-for-uansvarlig-ulvejakt?publisherId=17848172&lang=no>

<https://www.ssb.no/natur-og-miljo/areal/statistikk/vernede-omrader>

<https://rovdata.no/ulv/bestandsstatus.aspx>

<https://www.nu.nl/wolf/6282763/dit-jaar-bijna-veertig-wolvenwelpen-geboren-in-nederland.html>

<https://www.ongerepte-natuur.nl/beschermde-natuur/>

<https://www.wolvenin nederland.nl/de-wolf-terug-nederland/gedrag-en-wolf-mensrelatie>

<https://www.gelderlander.nl/binnenland/wolftoerisme-drenthe-loopt-uit-de-hand-mensen-komen-zelfs-met-bakjes-eten~a88871ba/>

<https://steenwijkercourant.nl/regio/Wolftoerisme-in-Oude-Willem-28758982.html>

<https://nos.nl/artikel/2447438-natuurfotografen-omsingelen-wolf-op-de-veluwe-zoogdiervereniging-woedend>

<https://arkrewilding.nl/natuurontwikkeling/natuurlijke-processen/dood-doet-leven#:~:text=De%20indrukwekkendste%20beelden%20zijn%20te,kanaal%20van%20Dood%20doet%20Leven>

https://www.verenigingwildbeheer veluwe.nl/DOWNLOADS/JAARVERSLAGEN?fbclid=IwAR28RHCsflg7XGCZnbEw1DySioGJcWxm_Hr0C2Aw5kTnP0vhWEZkoSx2Ojc#jaarverslagen

Hoofdstuk 2:

<https://www.nibud.nl/dossiers/bestaanszekerheid/>

<https://www.hetschaap.nl/stefan-worst-staakt-de-strijd-schapen-opstallen-en-deel-weg/>

<https://www.heuvelrug.nl/recreeren-in-een-gebied-waar-een-wolf-kan-rondlopen>

<https://dvh.nl/drenthe/midden-drenthe/Friese-ponyclub-durft-niet-meer-in-Drenthe-te-kamperen-door-de-wolf-28890342.html>

Hoofdstuk 3:

<https://www.rtvdrenthe.nl/nieuws/16231677/het-regent-wolvenaanvallen-in-drenthe-wolfwerende-rasters-werken-niet-meer>

https://www.washingtonpost.com/health/hunters-kill-20-yellowstone-wolves-that-roamed-out-of-park/2022/01/14/d7156902-6fcc-11ec-b9fc-b394d592a7a6_story.html

<https://www.telegraaf.nl/nieuws/3384607/alleen-in-de-bres-voor-een-aaibaar-dier>

<https://www.faanabescherming.nl/uitgangspunten/>

<https://arkrewilding.nl/natuurlijke-processen>

<https://www.cbs.nl/nl-nl/visualisaties/dashboard-bevolking/bevolkingsgroei/toekomst>

<https://verkenjegeest.com/echte-verhaal-roodkapje/>

<https://lc.nl/opinie/Laat-de-wolf-juist-onze-gids-zijn-28899732.html>

Hoofdstuk 4:

<https://www.uza.be/chronische-stress-niet-onschuldig>

<https://www.nza.nl/onderwerpen/stand-van-de-zorg>

<https://arkrewilding.nl/natuurontwikkeling/natuurlijke-processen/natuurlijke-begrazing>

<https://www.zoogdiervereniging.nl/wat-we-doen/bijzondere-themas/wettelijke-bescherming/gunstige-staat-van-instandhouding#:~:text=De%20wettelijke%20bescherming%20van%20zoogdieren,wettelijke%20bescherming%20soepeler%20toegepast%20worden.>

<https://arkrewilding.nl/rewilding-werkt-rewilding-werkt/rewilding-werkt-beter-grotere-gebieden>

Hoofdstuk 5:

<https://rewildingeurope.com/news/poisoning-incidents-in-central-apennines-highlight-the-challenges-and-opportunities-of-wildlife-comeback/#:~:text=Recent%20instances%20of%20suspected%20poisoning,are%20a%20clear%20and%20present>

https://www.raincoast.org/wp-content/uploads/2015/07/Proulx-et-al_Poisoning-wolves-with-strychnine-is-unacceptable_EC_2015.pdf

Youtube:

Attenborough, 2009: <https://www.youtube.com/watch?v=UH-6r5jrGI>

BBC Earth, 2019: <https://www.youtube.com/watch?v=6NPe4QReznM>

Sustainable Human 2014: <https://www.youtube.com/watch?v=ysa5OBhXz-Q&t=9s>

Betooog Hugh Jansman International Wolf Center: Biology Webinar 20 december 2023:

<https://www.youtube.com/watch?v=eN3-9GFovjc>